

בדד

בכל דרכיך דעהו

כתב-עת לענייני תורה ומדע

חוב' 7 — קיץ תשנ"ח

עורך

יחיאל (סיריל) דומב

עורכי-משנה

יהודה פרידלנדר • דניאל שפרבר

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן

רצון ערוסי

חכמי דורנו על הבדלי המבטאים בשפת הקודש¹

המחבר סוקר במאמרו את עמדותיהם של חכמי ההלכה של דורנו ביחס להבדלים הקיימים אצל העדות השונות בישראל – אשכנזים, ספרדים ותימנים – לגבי המבטאים בשפת הקודש.

מסקירתו עולה שלשפה העברית, שפת הקודש, יש ערך דתי והלכתי. יש מצוות שמתקיימות בשפת הקודש, כמו קריאת התורה והתפילה, וצריך לדקדק בקריאה. ויש מצוות שצריכות להיאמר רק בשפת הקודש, כמו ברכת כוהנים. עם שיבת עמנו לציון במאה האחרונה, נפגשו בני העדות השונות בישראל – אשכנזים, ספרדים ותימנים – ונחשפו זה למבטאו של זה. בשפה המדוברת התפשט מבטא שהוא קרוב למבטאם של בני המזרח המכונים בשם ספרדים; והיו מבני אשכנז, בעיקר מקרב הציונים הדתיים, שהשתמשו במבטא זה גם לתפילה ולקריאת התורה ולברכת כוהנים. אפילו בני תימן, הידועים במבטאם הצח, נטו להיות מושפעים ממבטאם של הספרדים ושל האשכנזים. חכמי העדות השונות נדרשו לעניין זה מהבחינה ההלכתית. עמדותיהם היו שונות זו מזו – וגם בתוכם הדעות נחלקו.

יש לציין שאף לא אחד מחכמי אשכנז, הציע או התייחס להצעתם של חכמי ספרד, בדבר הצורך לחקור מהו המבטא המדויק של שפת הקודש, כדי שכל השבים לציון ישתמשו בו, ויתאחדו סביבו. הסיבה לכך היא, כנראה, חוסר אמונם שדבר כזה ניתן להתברר במדויק, ובעיקר בגלל רגישותם מפני שינויים שיכולים להיראות כרפורמות, בשל התנגדותם לרפורמים.

חכמי אשכנז סברו שיש להניח לעניין זה של אחדות העם בהקשר למבטא, לימות המשיח. ואילו לדעת חכמי ספרד, כאמור, תושג אחדות העם באמצעות חיי המעשה, בהתפשטות המנהג בקרב הציבור הרחב.

כל עם שואף לדבר בשפתו הלאומית. הוא קובעה כשפתו הרשמית, מכבדה ומשתדל לא לשבשה. פגיעה בה היא פגיעה בכבודו הלאומי. אם כך אצל כל האומות, על אחת כמה וכמה אצל עם ישראל. השפה העברית נחשבת במסורת כשפת קודש הנקייה מכל

¹ המאמר הוא פרק מעבודת דיסרטציה, "התנגשות הדינים בפסיקת ההלכה הבינעדתית בישראל", שהוגשה לסנאט אוניברסיטת בר-אילן, אלול תשמ"ז, כחיבור לשם קבלת תואר דוקטור למשפטים.

לשון תועבה.² היא נחשבת לשפת הנבואה והתורה,³ שפה אצילה ומדויקת.² יתרה מזו: מבחינה הלכתית יש דברים שצריכים להיאמר רק בשפת הקודש, כגון חליצה וברכת כוהנים,⁴ ויש דברים שאפשר לומר אותם גם בשפות זרות, כמו קריאת שמע וקריאת התורה,⁵ ובכל זאת כשהם נאמרים בשפת הקודש צריך לדקדק היטב בקריאתם.⁶ יש מי שסבור, שמבחינה הלכתית מצווה ללמוד את שפת הקודש, וכל המדובר בשפת הקודש שלא כתקנה עובר על לאו מדברי קבלה וראוי למלקות מדברי קבלה.⁷ ובמקורות האגדה נמנה הדיבור בלשון הקודש בכלל הדברים המבטיחים לאדם את העולם הבא.⁸

הבדלי המבטאים בין העדות השונות

מן המפורסמות שאינן צריכות ראייה, שיש לעדות השונות בישראל (אשכנזים, ספרדים ותימנים), מסורות שונות זו מזו של מבטאי האותיות (עפ"י מסורת תימן צ"ל "אותות")⁹ ושל הטעמת תנועות.¹⁰ יש מי שחושש, שמא מסורתו אינה נכונה, או אולי מסורת זולתו משובשת. למשל, המשמעות המתקבלת מביטוי שם א-דני לפי המבטא השגור בפינו

- 2 מורה נבוכים ח"ג, פ"ח.
- 3 כוזרי, מאמר שני, סז-פ; מאמר רביעי, כה; רמב"ן, שמות ל, יג.
- 4 משנה, סוטה ז, ב.
- 5 שם, א. ביחס לתפילה יש אומרים, שיחיד לא יתפלל רק בלשון הקודש (ר"ף, ברכות, ריש פ"ב). הרמב"ם לעומתו סבור, ש"היחיד ישתדל מאד שלא יתפלל לה' אלא בלשון העברית" (פיהמ"ש, שם, תרגום ר"י קאפח). הר"ם פיינשטיין סבור, שאף שאפשר להתפלל בכל לשון, עדיף להתפלל בלשון הקודש המקורית והמדויקת, כי היא שפת המלך (אגרות משה, או"ח, סי' ג, ה). בעניין קריאת התורה סבור רש"י, שאפשר בכל לשון (ברכות יג ע"א). התוספות (שם, ד"ה בלשון הקודש). סבורים שדווקא בלשון הקודש. זו גם דעת המאירי (בית הבחירה, סוטה לג ע"א). כיוצא בזה, השומע קריאת המגילה בלשון הקודש ואינו מכירה היטב — יצא (משנה, מגילה ב, א).
- 6 דיוק הקריאה של קריאת שמע נתפרש ברמב"ם: "שלא ירפה החזק ולא יחזק הרפה ולא יניח הנד ולא ינד הנח..." (הל' קריאת שמע פ"ב ה"ט). ר"י קארו הזהיר להדגיש העין ב"אשר נשבע", כדי שלא ישתמע חלילה, "נשבעה". ועוד דיוקים חשובים כאלה בקריאת שמע, עיין: שו"ע, או"ח, סי' סא, סעיפים טז, יט. ר"י קארו הוסיף: "אף בפסוקי דזמרה ובתפלה צריך לדקדק בכך". והרמ"א הוסיף בהגה (שו"ע, שם, סע' כב): "והוא הדין הקורא בתורה בנביאים ובכתובים יש להזהר (ב"י בשם הרד"ק)". אמנם הרמב"ם (שם ה"י) סבור, שגם כשקורא קריאת שמע בלשון זרה צריך לדקדק באותה לשון, אך הראב"ד חלק עליו. ויש מי שאמר, שבימינו אין היתר לקרות קריאת שמע ולהתפלל תפילה בלשון זרה (ערוך השולחן, או"ח, סי' סב, סע' ד).
- 7 ר"י קאפח, "כל מי שאינו מדבר לשון הקודש כתקנה עובר בלאו", סיני, ע (תשל"ב), עמ' קצז-קצט.
- 8 ירושלמי, שבת פ"א סוף ה"ג; שם, שקלים פ"ג סוף ה"ג.
- 9 ראה על כך בהערות הר"י קאפח במהדורותיו לכתבי הרמב"ם: פיהמ"ש, ברכות ב, ג, הערה 2; מו"נ, ח"א, פס"א, הערה 32. מובן שצינו עניין זה, כדי להמחיש את ריבוי ההבדלים, שיש בין העדות.
- 10 ההתפתחות ההיסטורית של ההבדלים העדייתים במבטא היא נושא חשוב למחקר שאינו מעניינו של מאמר זה. כאן אנו דנים בתגובות חכמי ההלכה של העדות השונות כשבני עזתם נחשפו למבטא של עדה אחרת. על כל פנים, דוגמה למחקרים היסטוריים ובשלשונים ביחס למבטא של יהודי אשכנז ניתן למצוא בסידרת מאמרים שנתפרסמו בספר, *Hebrew in Ashkenaz* (ed. L. Glinert), New York, Oxford University Press, 1993; ובמיוחד במאמר, D. Katz, "The Phonology of Ashkenazic", p. 46.

היום היא אדונים שלי (אדון בלשון רבים בשייכות שלי). משמעות כזו לכאורה יש בה כדי לפגום באמונה באל אחד. כמו כן יש שינויי משמעויות חריפים בין מבטא למבטא, הגובלים פעמים רבות בחירוף ובגידוף כלפי שמים.¹¹ לכן התעוררה במלוא חריפותה השאלה, אם מותר לדבר במבטא השגור בפינו היום, ובמיוחד בדברי קודש. הבעיה חמורה יותר באותם דברים שצריכים להיאמר רק בלשון הקודש, כגון ברכת כוהנים וחליצה. האם דברים אלו שנאמרים לפי המבטא המסורתי של עדה אחת, כוחם יפה לבני עדה אחרת? שאלות בעניינים אלו הופנו לחכמי דורנו עם חידוש היישוב היהודי בארץ.

ואמנם הבעיה התעוררה לראשונה בקרב יהודי תימן בארץ. הללו התרגלו בהדרגה למבטא הספרדי, והיו שהחלו להתפלל במבטא זה בבתי-הכנסת. הרב שלום יצחק הלוי, שהיה רבה של העדה התימנית בתל-אביב-יפו, קרא תיגר על המשנים מבטא אבותם. הנא קבע, שמבטא יהודי תימן צח ומדויק מכל המבטאים, ולכן אסור להם לשנותו, ואפילו בהסכמת הציבור.¹² הוא הפנה בעיה זו לאביו, הרב יחיא יצחק הלוי, שהיה רבה הראשי של יהדות תימן, ואף אביו שלל מכל וכל שינוי מבטא אבות, ולא רק על-ידי שליחי-צבור, אלא אפילו על-ידי כל מתפלל בלחש בינו לבין עצמו.¹³

רבני ישראל על הבדלי המבטאים של העדות השונות

הר"ש הלוי לא נח ולא שקט ופנה לרבני ארץ-ישראל. ראשון המשיבים היה הרב יוסף צבי הלוי, שהיה אב-בית-דין בתל-אביב-יפו. בכ"ג באייר תרצ"ב הוא השיב, כי אכן מבטא יהודי תימן מדויק, ואסור ליהודי תימן לשנותו. הוא גם עודד את הר"ש הלוי לעמוד בפרץ.¹⁴ ב' בסיון תרצ"ב השיב הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שהיה הרב הראשי לארץ ישראל, שיש אסור לכתחילה לשנות מבטא מסורתי בדברי קודש. לדעתו, מספר החינוך עולה, ששינוי המבטא בדברי קודש מעכב אפילו בדיעבד. הראי"ה קוק קבע, שיהודי תימן הם בעלי המבטא המדויק ביותר, ואסור להם לשנותו. הוא הוסיף ואמר, שמבטא יהודי אשכנז הוא השני ברמת דיוקן, אחרי מבטא יהודי תימן, אך גם הם אינם

11 הרב אברהם שאקי, בן דורנו, מיוצאי תימן, סקר בספרו עבודת ה' (בני ברק, תש"מ) דינים, מנהגים ונוסחאות של העדות השונות הקשורים בעבודת הקודש בבית הכנסת, בימי חול ובמועדים. בשער בן שמונה פרקים שכותרתו "אמירה תמה", מדגים הר"א שאקי הבדלי מבטאים המשבשים את השפה. לדוגמה: עתה-אתה, קרע-קרא, עובד-אובד, עין-אין, הנה עין ה' — הנה אין ה'!! אוחילה לאל אחלה פניו — אוחילה לאל אלה פניו!! אביב-אביו, ענוים-ענבים, טובע-תובע, קלקלה-כלכלה, קסת-כסת, ועבדתם-ואבדתם!! פתח-פסח, ברית בין הבתרים — ברית בין הבשרים, היום הרת עולם — היום הרס עולם!! פרים בני בקר — פורים בני בקר, נתונים נתונים המה לו — נתינים נתינים המה לי, ועוד (שם, כרך א, עמ' קג-קיד). ציינו דוגמאות אלו, שהן מעט מהרבה, כדי להמחיש כיצד מתייחס רב מעדה אחת כלפי המבטאים של עדות אחרות. ויחס כזה גורם שבני עדה אחת מזולזלים בבני עדה אחרת, שלדעתם משבשים את השפה ומסרסים אותה. אין צורך לומר, שקיומו של יחס מזולזל הוא מן הדברים המעמיקים את הפירוד הבין-עדותי.

12 שו"ת דברי חכמים, אה"ע, סי' יד.

13 שם, סי' טו. תשובת הר"י הלוי נתקבלה בסיון תרפ"ט.

14 שם, סי' טז.

רשאים לשנותו. מדבריו משתמע, ששום עדה אינה רשאית לשנות מבטאה.¹⁵ ב"ג בחשון תרצ"ה השיב הרב עוזיאל, שהיה אז רבה של תל-אביב, כי אכן לכתחילה אין לשנות המבטא. אולם הוא ציין סייג — חוץ מאותיות שהברתן משונה מהדיבור המקובל, וכך נימק:

היות והמבטא הספרדי הולך ונעשה למבטא מקובל בכל ישובנו ממבטא האותיות וגם בהברת התנועות, הנוהג בביהכנ"ס. בהברות אלה לא הפסיד, וכך עדיף טפי שלא יהיה דבורנו בביהכנ"ס משונה מדבור הנלמד בבתי הספר גם בלמודי קדש. ואין בזה משום אל תטוש תורת אמך וכן העליתי במה"ק (=במהדורה קמא) "משפטי עוזיאל" שיצא לאור בקרוב אי"ה.¹⁶

לפי זה, הרב"צ עוזיאל רק שילם "מס שפתיים" שעה שאמר שאין לשנות מבטא מסורתי. הוא בעצם סבר, שאין בזה שום איסור של "אל תטוש תורת אמך". הוא טען, שמאחר שהמבטא הספרדי התפשט בחיי החולין ובבתי-הספר, אין ראוי שדווקא בבתי-כנסת יהיה דיבורנו במבטא שונה.

לפי זה, רבני תימן ורבני אשכנז היו תמימי דעים, שאסור ליהודי תימן לשנות מבטאם מפני שהוא המבטא המדויק. רבני אשכנז הוסיפו, שגם יהודי אשכנז, וכנראה גם יהודי ספרד, אסור להם לשנות מבטאם המסורתי למבטא מדויק יותר. איסור זה, כפי שנראה בהמשך, נבע מהחשש, שיהיה סחף בשינוי מנהגים בלי שיהיה לרבנים כוח בקרה והנחיה. לעומתם, דעתו של הרב"צ עוזיאל היתה שונה. הוא אמנם כתב שאין לשנות מבטא מסורתי, אך הוראה זו היתה בבחינת שטר ושוברו בצדו, כפי שראינו לעיל. הוא נטה להחזיר את המבטא הספרדי, שכבר התפשט בחיי החולין, גם לבתי-כנסיות, כלומר לדברים שבקדושה. אך כפי שנראה בהמשך, הוא כנראה נסוג מעט מעמדתו זו. הוא הבליט יותר את האיסור, והצניע את הצעתו להשתמש במבטא הספרדי גם לדברים שבקדושה.

בשלב זה ראינו, שמגמת הייחודיות גברה. רבו הפוסקים שהורו, שכל עדה חייבת לשמר מבטאה המסורתי. הנציג של מגמת האחדות, הרב"צ עוזיאל, לא אמר דברים ברורים. "הן ולא ורפיא בידיה". הוא אמר, שאין לשנות מבטא מסורתי, אע"פ שלדעתו אין איסור בדבר. הוא לא התמודד עם בעיית המבטא המדויק, שיש לה היבטים הלכתיים. גישתו היתה פרגמטית. הואיל והמבטא הספרדי התפשט בחיי החולין בקרב כל העדות, יש להחזירו גם לדברים שבקדושה. אין פלא, שדבריו לא נתקבלו.

בשנת תרצ"ג נפתח שלב נוסף של התייחסות חכמי ההלכה לבעיית שינוי המבטא המסורתי. הראי"ה קוק דבק אף הוא במגמת הייחודיות, וביסס מגמה זו בנימוקיו. הוא הצליח לגרום לכך, שהרב"צ עוזיאל נסוג מעמדתו הראשונה והודה, שיש איסור בשינוי המבטא המסורתי. אך הפעם הרב"צ עוזיאל, כנציג מגמת האחדות, השמיע קריאה חשובה, שאילו נתקבלה היתה גורמת לשינוי כפות המאזניים ולהכרעה לטובת מגמת האחדות. הוא קרא להקים מועצת חכמים וחוקרים, שיבררו מהו המבטא העברי המדויק, והוא ישמש לכל בית ישראל. אולם קריאה חשובה זו, שיצאה מהרבנים הספרדים, לא זכתה להתייחסות כלשהי מצד רבני אשכנז.

15 שם, סי' יז.

16 שם, סי' יח.

ואמנם עוד בשנת תרצ"ב שוב נשאל הראי"ה קוק על-ידי יהודי תימני בעניין שינוי המבטא המסורתי, והוא השיב:

הדין הוא שאסור לשנות מנהג אבות, גם במבטא של תפילה וקריאת התורה, אבל אם רוב הציבור מסכים על איזה מבטא אי אפשר להתקוטט עמהם בעבור זה.¹⁷

תשובתו הקצרה של הראי"ה קוק קבעה כמה יסודות חשובים:

- א. אסור לשנות מנהג אבות.
  - ב. האיסור הנ"ל כולל גם מבטא של תפילה וקריאת התורה. המלה "גם" באה לרבות. הואיל ודברים אלו נתמעטו על-ידי פוסקים מסוימים, משום שלדעתם כל דבר שאין בו נדנוד איסור, אין בו משום "אל תטוש תורת אמך".¹⁸
  - ג. כשרוב ציבור מחליט לשנות מבטא ולבחור במבטא מסוים, אין הדבר רצוי, אך כיוון שזו הסכמה של רוב, אין להתנגש עם הרוב.¹⁹
- בינתיים נפתח דיון ציבורי-הלכתי בדבר שינוי המבטאים המסורתיים. הרב שמואל אהרן וועבר, שהיה המזכיר הראשי לרבנות הראשית בא"י ועורך "קול התורה", פנה לראי"ה קוק בעניין זה. ואמנם בשנת תרצ"ג שב הראי"ה קוק ונזקק לעניין זה.²⁰ לאחר בירור הלכתי מקיף הוא הגיע למסקנה, שכל מי שמשנה מהמבטא המקובל בעדתו מאבות הראשונים, הרי הוא נכשל באיסור. בייחוד מי שמשנה מהמבטא התימני המוחזק אצלם מדורות הראשונים, שהוא המדויק שבמבטאים, כמפורסם, בוודאי הוא עובר על איסור. הראי"ה קוק קבע, שלדעת בעל "החינוך" אם שינה המבטא המסורתי בדברים שבקדושה, אפילו בדיעבד לא יצא. לדעת הרב קוק, המסורות העדתיות של המבטאים אינן שונות משאר מסורות של ענייני הוראה:

חוץ ממה שאין הקבלה של המבטאים גרועה מכל הקבלות של עניני הוראה, שכ"א (=שכל אחת) מהעדות מחוייב הוא לקיים אל תטוש תורת אמך, כמו שהדבר נהוג ועומד בעניני אור"ה (=איסור והיתר) ועניני חיי משפחה, בין לקולא ובין לחומרא.

כלומר, כמו בשאר התחומים — כשרות, חיי אישות ועוד — נבדלות העדות זו מזו, והן משמרות, ואף מחויבות לשמר, את מסורותיהן הייחודיות, כך גם בעניין מסורת המבטא אין לשנות. הראי"ה קוק מחזק את המגמה של שמירת המסורות הייחודיות, וכך הוא מציין:

וחלילה לפרוץ בזה פרצות, כי קבלת אבות היא קיומה של תוה"ק (=תורתנו הקדושה), ושאל אביך ויגדך... ע"כ (=על כן) הנני בזה מחזק ידי עושה מצוה, להשתדל בכל מאמצי כח ובדברי חכמים בנחת נשמעים, שלא לשנות המבטא המקובל בכ"מ (=בכל מקום), ובייחוד בעדת קדש אחינו התימנים, דהשינוי אצלם חמור טפי כמש"כ (=כמו שכתבנו).¹⁸

17 שו"ת אורח משפט, אור"ח, סי' טז.

18 הפוסקים הסוברים כן, הסתמכו על שו"ת מהרשד"ם, אור"ח, סי' לה. אנו נראה בהמשך, שהראי"ה קוק צמצם את היסוד של המהרשד"ם ששימש את אותם פוסקים. באופן עקרוני סוברים אותם פוסקים, שרק במנהגי סייג ופרישות יש איסור "אל תטוש תורת אמך". אבל מנהגים שאין בהם נדנוד איסור, אין איסור "אל תטוש". לעומתם סבר הראי"ה קוק, שגם במנהגים כאלה יש איסור

אם כן, הראי"ה קוק ראה במסורת יסוד גדול לקיום התורה כולה. פגיעה במסורת אבות עלולה לפגוע בקיום התורה כולה, ולכן הוא פנה לכל העדות לשמר את מסורותיהן הייחודיות לרבות מבטאיהן המסורתיים. מובן שכאן ישאל השואל: אם כל העדות תשמרנה בדקדנות את מסורותיהן העדתיות, כיצד תושג אחדות ישראל? על שאלה זו יש התייחסות בדברי הראי"ה קוק בדרך של תקווה ותפילה:

והשי"ת יהפוך שפה ברורה לכל העמים לקרוא כולם בשם ה', והיה ה' אחד ושמו אחד, וישראל גוי אחד בארץ יאושר ע"י אורו של משיח צדקנו בשוב ה' שבות עמו וישיבו שופטינו כבראשונה ויועצינו ככתחילה, וכל ישראל יעשו אגודה אחת בלא שום פירוד ושינוי כלל, ע"פ הוראת ב"ד הגדול אשר ישב בלשכת הגזית... ועד העת המאושרה הזאת חייבים אנו לקיים הזהירו במנהג אבותיכם...¹⁸

מכאן שאחדות ישראל תושג, לדעת הראי"ה קוק, רק בימות המשיח, כשיבנה בית המקדש ותחודש הסנהדרין. עד אז קיימת חובה על כל עדה לשמר מנהגיה הייחודיים.²¹ אך יש לתמוה על הראי"ה קוק שתי תמיהות: א. מדוע הוא חשב, שאין דרך הלכתית לאחד את עדות ישראל עד לימות המשיח, ואפילו בתחום המבטא? ב. אם הוא סבר שמבטאם של יהודי תימן הוא המדויק ביותר, ואמירת דברי קודש במבטא משובש אינה מועילה, לפי ספר החינוך, אפילו בדיעבד, מדוע אסר על שאר העדות לומר דברי קודש במבטא תימני? לתמיהות אלו נשוב ונדרש בהמשך.

בשנת תרצ"ה יצא לאור ספרו הראשון של הרב"צ עוזיאל, שהיה אז רבה של תל-אביב-יפו, ומאוחר יותר הרב הראשי לישראל והראשון לציון. בספרו זה הוא התייחס לשינוי המבטאים המסורתיים. והנה תמצית דבריו:

- א. אמנם המבטא הספרדי התקבל בשינויים כשפת הדיבור והלימוד, אך למילי דקדושה, "אין אנו רשאים להסכים מדעתנו לכל מה שנראה יפה ומצלצל בנעימות".
- ב. "אנו חייבים למצוא פתרונה של שאלה זו מתוך מקור ההלכה".
- ג. עתה שכבר נתפשט המבטא הספרדי, "אין ביכולתנו כעת להורות הוראה מסוימת בבחירת מבטא זה או אחר, ואין ביכולתנו גם לומר שהקורא במבטא אחר מזה שקבל מאבותיו ורבותיו לא יצא ידי חובתו ונכשל באל תיטוש תורת אמך".
- ד. את דבריו הנ"ל הוא ביסס על המהרשד"ם וקבע: "לענ"ד נראה שאין בזה כל צד איסור משום דמנהג זה עיקרו דבר אסור וכמו שהוכחנו לעיל מדין קרא ולא דקדק באותיותיה יצא. הרי שגם במקום שנהגו במבטא זה או אחר, לא החמירו בו לומר שאם קרא את שמע במבטא אחר ושלא בדקדוק שלא יצא ידי חובתו, וכיון שכן אין בבטול מנהג זה משום אל תטוש תורת אמך".

"אל תטוש". בעניין המבטא, סבר הראי"ה קוק, כל שינוי בו, כרוך לא רק בנדנדוד של איסור, אלא באיסור ממשי.

19 שני דברים אנו למדים מכך: כוחה של הסכמת רוב ויתרון מגמת השלום על מגמת השימור, כשיש התנגשות ביניהן.

20 שו"ת אורח משפט, סי' יח; לפני כן נתפרסם בכתב העת, קול תורה, אב תרצ"ג.

21 ראה מה שכתב ד' שפרבר, מנהגי ישראל, ג, ירושלים, תשנ"ד, עמ' כ לה, על שיטת הרב קוק בעניין המנהג בכלל, ועל שיטתו בעניין אחדות ישראל ושמירת ייחודיות מנהגי העדות השונות בפרט.

- ה. הוא התפלמס עם ד"ר זליגר שקבע, שהמבטא הספרדי כחב, וסיכם שקשה לעמוד על שורש המבטאים, ולכן קשה להורות כעת שיש איסור אל תטוש תורת אמך בשינוי המבטאים.
- ו. הוא ציין שהזמן כבר מאוחר, שכן המבטא הספרדי התפשט, אבל יותר טוב כעת מאשר יותר מאוחר, ועל הרבנים והמלומדים לחקור את דקדוק השפה, והיא תהיה השפה האחידה בבתי־כנסיות ובתי־מדרשות.²²
- הרב"צ עוזיאל קבע כמה עקרונות מנחים אובייקטיביים לקביעת המבטא האמיתי, שיהיה אחיד לכל בית ישראל:
- א. המבטא האמיתי ייקבע לא על־פי יופי וצליל, אלא מתוך מקור ההלכה. אף שכבר התפשט המבטא הספרדי, יש להקים גוף של רבנים מלומדים שיחקור מה הוא מבטא השפה העברי המדויק, והוא יהיה המבטא האחיד.
- ב. במצב הנוכחי שכבר התפשט המבטא הספרדי, ואין אפשרות להכריע, לפי שעה, מהו המבטא האמיתי, וכיוון שאין נדנוד איסור במנהג המבטאים, אין איסור אל תטוש למי שכבר שינה. הוראה הלכתית זו היא זהירה, למי שקורא אותה בדקדנות, וגם אינה גורעת מקריאתו הקודמת לחקר המבטא.¹⁹

חכמי דורנו על חקירת המבטא האמיתי של שפת הקודש

הרב"צ עוזיאל התייחס בתשובתו זו לרקע שהביאו לכתוב את תשובתו. הוא שמע מרבנים אשכנזים, שרק מבטא אשכנזי הוא האמיתי, וכל מי שאינו קורא בתורה במבטא אשכנזי, אינו יוצא ידי חובה. גם תשובתו הנ"ל של הראי"ה קוק הניעה אותו להתייחס לעניין. הרב"צ עוזיאל סבר, שיש לחכמי הדור סמכות לברר המסורות, כפי שעשו זאת בתקופת בית שני, שהרי אין שופט אלא זה שבימיו.¹⁹

אולם אין זה פוטר אותנו מלדון בהלכה זו לעומקה ולקבוע בכנסיה של חכמים ומלומדים את דקדוקה של השפה בקריאתה שהיא תהיה מאוחדת בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות... וכן עשו אבותינו הראשונים בתקופה דומה לתקופתנו — אעפ"י שהפזור לא היה גדול וממושך כפוזורנו אנו — וכן נאמר בקבלה ויקראו בספר תורת אלוקים... ויבינו במקרא, זה פסוק טעמים ואמרי לה אלו המסורת ואלה הם דברים ששכחום וחזרו ויסדום... ואף אנו הקטנים בדורנו על יסוד מאמרים של רז"ל שאמרו אין לך אלא שופט שבימיו (=צ"ל "שבימך"), נתכנס לשם מלוי חובתנו בשעה זו בתקווה ואמונה כי ה' ינחנו בדרך אמת.¹⁹

שני חכמי הלכה הגיבו על דבריו של הרב"צ עוזיאל. הרב יעקב מאיר, שהיה אז ראשון לציון, והראי"ה קוק. הר"י מאיר התלהב מקריאתו של הרב"צ עוזיאל לחקור את דקדוקה של השפה העברית בקריאתה להציע לכל העם מבטא אחיד מדויק:

עצם חקירה זו משכה תשומת לבי באשר זו היא שאיפתי מאז ומתמיד למצוא דרך אחדות וכנוס פזורי האומה והחייאת (=החיאה) של שפת קדשנו בפי בנינו

בבטויה ודקדוקה. ובאחדות זו אני רואה אתחלתא דגאולה... ונכונה היא לדעתה מסקנתו של כת"ר לכנס כנסייה לשם שמים של רבנים וסופרים לדון בשאלה זו בהקפה ועמקה כדי לקבוע הלכה ברורה ומקובלת כי ענין נכבד זה אינו יכול להיות נתון להכרעת יחידים כאשר הוא נוגע לגורלו של קנין לאומי גדול, החיאת שפת קדשנו ולשומה בפני בנינו בצלצולה המדויק והברור, ואחוד כל כנוסי פוזרנו בבית הכנסת ובבתי המדרש במבטא מאוחד ומבורר.²³

הר"י מאיר לא התייחס כלל לחלק ההלכתי שבדברי הרב"צ עוזיאל בעניין "אל תטוש". מדברי תגובתו אנו רואים, כיצד ערג ערגה של ממש לאחדות אמיתית של העם. גם הוא חכם ספרדי, שמבטאו המסורתי התפשט כבר, ובכל זאת היה מוכן להתלכד סביב המבטא, שיתברר על-ידי המחקר שהוא המדויק ביותר — כי לנגד עיניו היתה רק האמת. אחדות האומה תושג, לדעתו, רק אם נתלכד סביב קניינים לאומיים אמיתיים. השפה האמיתית המדויקת היא קניין לאומי שיאחד את בית ישראל. הוא סמך ידו על הרעיון, שרבנים ומלומדים צריכים לחקור את השפה ובכלל זה את המבטא. השפה היא דבר נכבד ואין להפקירו בידי יחידים. הוא לא חשש מהקמת גוף, המורכב מרבנים ומלומדים, ולא חשש משינוי מבטא משובש למבטא מדויק.

לעומתו, הראי"ה קוק התייחס בדברי תגובתו רק לחלק ההלכתי של "אל תטוש".²⁴ ואכן יש לתמוה: מדוע הראי"ה קוק לא הצטרף לקריאה לחקור את השפה ולאחד את בית ישראל בשפה אמיתית ומדויקת? יתרה מזו: הוא אפילו לא התייחס לאותה קריאה. תחת זאת בדברי תגובתו הוא פעל בכוחו ההלכתי לצמצם את הלכתו של מהרש"ם (או"ח, סי' לב) שמצמצמת את איסור "אל תטוש". כלומר, הוא פעל כדי לתת פירוש רחב לאיסור "אל תטוש", שהוא האיסור שעליו נשענת מגמת הייחודיות. הראי"ה קוק גם מצא לנכון לציין, שאין לשנות מנהג ותיקין ואפילו שינוי קל. שינוי במנהג אבות, כמו המבטא המסורתי, הוא זלזול בקבלתם. הוא חשש מפני סחף בשינויי מנהגים:

שא"א (=שאי אפשר) לעשות את המנהגים כעיר פרוצה שכל אחד ישנה חפצו, או כפי רוח הזמן, שלא מדעת חכמים אפילו במנהגים הקלים.²¹

הוא דאג לומר, שאין לקלוט את המבטא הספרדי לדברי קודש, רק משום שכבר הונהג בדברי חול. הראי"ה קוק הגיב בצורה מרומזת לקריאתו של הרב"צ עוזיאל, בהבעת תקוות משיחיות:

עד אשר יערה עלינו רוח ממרום בבא גואל צדק ושבו שופטינו ככראשונה ויועצינו כבתחילה, ואז נדע איזה דרך ישכון אור להשיב לכל עם ה' חקה אחת בלי שינוי ופילוג דעות ומנהגים...²¹

כנראה שבזה רצה הרב קוק לומר, שהוא לא מאמין במציאת האמת ההלכתית שמסביבה יתלכד כל בית ישראל, אלא בימי המשיח, בבית-הדין הגדול. טרם נראה את המשך הוויכוח בעניין שינוי המבטא, נראה כיצד הראי"ה קוק פירש את הלכת "אל תטוש",

23 שם, מכתבי ברכה.

24 שם. דבריו אלו נתפרסמו שנית בשו"ת אורח משפט, או"ח, סי' יט.

שהיא ההלכה המטפחת את שימור הייחודיות, וכיצד הוא גרם שהרב"צ עוזיאל הודה לו, כי אכן שינוי מבטא מסורתי כרוך באיסור "אל תטוש". כזכור, הרב"צ עוזיאל, נציג האחדות, סבר תחילה שאין איסור "אל תטוש" בשינוי מבטא מסורתי. הוא הסתמך על המהרשד"ם. המהרשד"ם התייחס למציאות הרב-קהילתית במאה ה־ט"ז בסלונקי. בשל ריבוי הקהילות והמנהגים, נשתבשו מנהגים; היו קהילות שכבר הורגלו להתפלל בנוסח ספרד, אף שנוסח זה לא היה נוסח אבותיהם, ואחרים קמו לערער על כך. המהרשד"ם פסק, שאף-על-פי שבאופן עקרוני שינוי מנהג אבות כרוך באיסור "אל תטוש", לא כן בעניין נוסח מסורתי שהשתרש בעדה. שינוי בו, או במנהג דומה לו, שאין בו נדנוד של איסור, אינו אסור.²⁵ מזה למד הרב"צ עוזיאל לעניין שינוי המבטא המסורתי. הראי"ה קוק דחה גישתו זו של הרב"צ עוזיאל. הוא צמצם את פסיקתו של המהרשד"ם, והרחיב את הלכת "אל תטוש". הוא קבע:

א. יש שני גדרים ב"אל תטוש תורת אמך". גדר אחד, שלא תהיה מחלוקת. לפי גדר זה, חובת "אל תטוש" היא בין בדבר שיש בו צד איסור ובין בדבר שאין בו צד איסור, כיוון שעיקר העיקרים הוא למנוע מחלוקת. על גדר זה לא התכוון המהרשד"ם לחלוק. גדר אחר שיש ב"אל תטוש", כשאין חשש למחלוקת. בעניין זה אמר המהרשד"ם, שכל שאין בו צד איסור אין בו חובת "אל תטוש". לדעת הראי"ה קוק, דברי המהרשד"ם מצומצמים ביותר והם מכוונים רק למקרה, שיחיד עזב מקומו באורח זמני ועתה הוא נמצא במקום אחר. במקרה זה מותר ליחיד לשנות מנהג אבותיו (מנהג מקום מוצאו), כשבמנהג זה אין צד איסור. הסיבה לכך — אין חשש למחלוקת. לא מצד המקום שבו הוא נמצא עתה, כיוון שאינו משנה מאורחותיהם, ולא מצד המקום שממנו יצא, כיוון שאינו נמצא שם עתה. והואיל ומדובר במנהג שאין בו צד איסור — אין חובה עצמית לשמר מנהג אבות.²⁶

ב. לא כן במקרה דנן: "ואפילו במקום שאין בו צד של מחלוקת ג"כ מי מתיר לנו לבעוט במנהגי אבות במקום שיש חסרון מצוה לכתחילה וק"ו לדעת החנוך ש"ל (= שיש לומר) שהכל מודים לדבריו שיש לומר שיש כאן ביטול מצוה לגמרי הרי הוא ממש מנהג של איסור...".²⁷

ג. הראי"ה קוק הפנה את תשומת לבנו לכך, שהמהרשד"ם נשאל על הבדלים בין העדות בעניין אמירת פיוטים, והמהרשד"ם כספרדי לא ראה בעין יפה פיוטים אלה, ולכן אמר שדברים כגון אלה שאין בהם נדנוד של איסור אין בהם "אל תטוש". הראי"ה קוק לא רצה להתייחס לשאלת הפיוטים, אך בעניין המבטאים הוא חזר וקבע שיש בשינוי — איסור. כל עצמם של המבטאים שהם מכוח קבלה ומסורת. בוודאי שיש בשינוי פגיעה בכבוד האבות והרבנים שהשתמשו בו. יתרה מזו: כשאמרו "מנהג מבטל הלכה", התכוונו למנהג שהותקן ע"י ותיקין. ובענין המבטאים, חלילה לומר שלא הותקן ע"י ותיקין.²⁸

הרב"צ עוזיאל הגיב בהתנצלות על דבריו אלה של הראי"ה קוק. הוא הודה לרב קוק, שיש להבחין בין שינוי נוסח לבין שינוי מבטא, וכי שינוי מבטא חמור יותר משינוי נוסח, שבו עסק המהרשד"ם. החידוש בתשובתו, כך ציין, ששינוי מבטא הוא לא דבר רצוני

25 שו"ת מהרשד"ם, א"ח, סי' לה.

26 המקורות שבהערה 21 לעיל.

אלא הכרחי. אדם גדל בסביבה מסוימת ומתרגל למבטא. לפיכך, מי שגדל וחונך על מבטא שונה ממבטאו המסורתי, הוא זה שלא עובר על "אל תטוש"²⁷. בדברי הרב"צ עוזיאל לא היתה גישה עקרונית ובלתי מתפשרת, שלפיה שינוי מבטא מסורתי משובש למבטא יותר מדויק, לא זו בלבד שאינו כרוך באיסור "אל תטוש", אלא הוא דבר רצוי, ובמיוחד כשהכוונה לאחד את בית ישראל בנכס לאומי אמיתי.

הוויכוח בעניין שינוי המבטאים לא נסתיים. מתברר שהיו עוד נציגים למגמת האחדות, אשר הקדימו מעט את הרב"צ עוזיאל, והתפלמסו עם שיטתו של הראי"ה קוק. הרב שבתי בוחבוט פנה כבר באדר שנת תרצ"ג אל הרב עובדיה הדאיה והגיב על דברי הראי"ה קוק בעניין שינוי המבטאים המסורתיים, שנתפרסמו במרחשוון תרצ"ג. הוא ביקש את חוות דעתו של הר"ע הדאיה, וזה אכן חיווה דעתו. כך יש לנו למעשה שתי התייחסויות, אם כי דומות, של שני תלמידי-חכמים נוספים – הר"ש בוחבוט והר"ע הדאיה. הר"ש בוחבוט שלל את גישתו הבסיסית של הראי"ה קוק, כי יש להתייחס למבטא כאל מנהג, ויש איסור לשנותו. לדעתו, המבטא אינו מנהג אבות. המבטא הוא מציאות של דיבור. המבטאים השונים נוצרו רק בגלל הגלויות, השפעת הגויים והאקלימים. ולפיכך אין מדובר במנהגים ייחודיים של אבותינו אלא שיבושים של השפה, שנפלו בחלקם של אבותינו בעל-כורחם. לכן, לא זו בלבד שאין איסור לשנות מבטא מסורתי למבטא טוב יותר, אלא מצווה יש בדבר, במיוחד אם התלכדות מסביב למבטא המדויק תביא לאחדות ישראל.

אמנם בנידון שינוי המבטא, לפקע"ד (=לפי קוצר עניות דעתי) אינו נגדר כלל בסיג מנהג אבותינו. והוא עוד יותר פחות ממנהג בטעות, שמצוה לבטלו, אם נמצא תועלת גדול ואיחוד העדות, והפצת השלום.²⁸

הר"ש בוחבוט גילה סתירה, לכאורה, בשיטת הראי"ה קוק, אשר מחד שיבח את המבטא התימני כמבטא המדויק ביותר והורה שעל יהודי תימן חל בוודאי איסור לנטוש את מבטא המסורתי, ומאידך הוא קבע, שגם לאשכנזי אסור לנטוש מבטאו ולעבור למבטא מדויק יותר.

ועוד אני מוסיף להתפלא כי הוא מסכים שהמבטא התימני הוא יותר משובח מכולם, ורק לענין שהתימנים אסור להם לשנות וכו'. אפילו אם אשכנזי יחפוץ לשנות כתימני. אף כי הוא משובח אסור לו לשנות. ואם באמת באנו לידי מדה זו להבחין הטוב, מדוע יחסם לנו את הדרך שלא לתקן שפתינו.²⁵

שני דברים הנחו את הר"ש בוחבוט בקביעת עמדתו בדבר שינוי המבטאים המסורתיים: א. שפה עברית מדויקת; ב. אחדות ישראל. כשביל השגת שני יעדים אלו מותר לנטוש מבטא מסורתי לטובת מבטא טוב יותר. אולם לא נעדרה מדבריו נימה של פולמוס.

27 שו"ת משפטי עוזיאל, ח"א, בסמוך למכתבו של הראי"ה קוק עמ' VI.

28 שו"ת ישכיל עבדי, ח"ב, אר"ח, סי' ג, דף ו ע"ב. ספר זה יצא לאור בשנת תרצ"ה, כך שהמחבר טרם ראה את דברי הרב"צ עוזיאל במשפטי עוזיאל שיצא באותה שנה. הראי"ה קוק נפטר בג' אלול תרצ"ה. על כל פנים, ספרו זה של הר"ע הדאיה הקדים מעט את ספרו הנ"ל של הרב"צ עוזיאל. עיין: שו"ת ישכיל עבדי, ח"ד, אר"ח, סי' ג, אות טו.

הוא תמה על הראי"ה קוק שקבע, כי מבטא אשכנזי עולה על מבטא ספרדי, והוכיח על סמך המבטא החסידי של יהודי אשכנזי, כמה משובש המבטא האשכנזי. הוא טען כנגד הראי"ה קוק, שאם כדבריו המבטא הוא מנהג, הרי חובת שמירתו רק כשאדם נמצא באותו מקום, ולא כן כשהוא הולך ממקום למקום. וגם כשמדובר באדם שהולך ממקום למקום אין להתייחס למבטא כמנהג של סייג וגדר, שנותנים עליו חומרי מקום שהלך וחומרי מקום שיצא. לכן לדעת הר"ש בוחבוט, גם הרב קוק לשיטתו, שהמבטא הוא מנהג, היה עליו להורות שהאשכנזים ישתמשו במבטא הספרדי, שהוא זה שקדם בארץ. אין, לדעתו, לקבל את ההבחנה בין דיבור חול לדיבור קודש, כי יש קושי לאדם שהתרגל במבטא מסוים לעבור ממבטא אחד למבטא אחר, ומדוע להכביד על הציבור ולגזור עליו גזירה, שרוב הציבור לא יעמוד בה. הר"ש בוחבוט התייחס להצעה של כינוס חכמים, שיקבעו מהי השפה המדויקת שתהיה בפיהם של כל בית ישראל. הוא קיבל הצעה זו, ותמה על הראי"ה קוק שלא קיבל אותה והעדיף להשאיר אותנו מפולגים עד לחידוש הסנהדרין:

ועוד אף למטוניה הי"ל (=היה לו) לערוך שאלה זו לאספת גאונים לדון בה בכובד ראש, ולא לחסום לנו את הדרך ביאוש שכזה, עד שיתאספו בלשכת הגזית וכו'. ואם אמנם יתמהמה חכה לו, אך הלא בידינו לסול לו את המסילה אשר בה תלוי בנין הארץ והאחדות והשלום לכל המפלגות, ויש בזה גם ח"ה (=חילול השם) למה יאמרו הגויים אשר הם משמים כאשר נמצא אצלם אורטודוקסים ופרוטסטנטים וכו', כן נמצא בין היהודים האשכנזים וספרדים. ואנכי משער כי הגאון שליט"א לאו מר חתום עלה כי מזרעא דאהרון קאתי רודף שלום וכו'!²⁹

גם הר"ע הדאיה הלך בדרך-כלל בדרכו של הר"ש בוחבוט, ואף הוסיף על דבריו:

דודאי דאין מקום ללמוד לאסור השינוי להם אם ירצו לישר מבטאיהם לטובה עפ"י תורת הדקדוק, ואדרכה איסורא איכא אם ישארו במנהגם.³⁰

לדעת הר"ע הדאיה, בן עדה מסוימת שיודע מהו המבטא המדויק ואינו נוטש לטובת מבטא זה את מבטאו המסורתי המשובש, הוא עובר על איסור. וכיוון שהרב קוק קבע במפורש, שמבטא תימן עולה על מבטא אשכנזי — אשכנזי או ספרדי שלא עובר למבטא תימן, עובר על איסור. הר"ע הדאיה דחה דברי הראי"ה קוק ששינוי מבטא מסורתי הוא זלזול באבות שדיברו בו.

לא שבקינן כבוד שמים משום כבוד הראשונים, דאם לא יאמר התי' (=התיבה) כתקנה הרי הוא נמצא מחרף ומגדף ח"ו.²⁷

כלומר, גם אם אכן יש בזה זלזול, הרי כבוד שמים עדיף, שלא ידבר במבטא משובש

29 שם, דף ז ע"א; הר"ש בוחבוט ראה בגישת הראי"ה קוק הנצחת הפירוד העדתי, וראה בכך חילול השם שיש ביהדות כיתות דתיות שונות אשכנזים וספרדים, להבדיל, כמו שיש אצל הנוצרים. הר"ש בוחבוט העז לשער, שהדברים המיוחסים לר"א קוק אינם שלו, כי הם מנוגדים לאישיותו ולהשקפתו של הראי"ה קוק, שהוא ידוע כרודף שלום.

30 שם, דף ז ע"ב.

ובמקום לומר "והכיתי לה" הוא ישמע "והכיתי לה". אולם לדעת הר"ע הדאיה אין כאן כלל פגיעה בכבוד הראשונים. כי מבטאם המשובש בא להם בעל כורחם בשל הגלות, והם היו שמחים לתקן מבטאם אלא שלא נסתייע הדבר. אבל עתה שיש קיבוץ גלויות, יש שעת כושר לתקן את המבטא העברי.

ומעתה ברור הדבר שאין בזה משום מוציא לעז על הראשונים ח"ו, דהראשונים לא נהגו בזה מרצונם הטוב רק מחמת אונס הגלות והצרות. וברור הדבר שאם הי"ל (=היתה להם) היכולת בזמניהם לעמוד על אמיתות תורת הלשון בנימוקו וטעמו, ודאי היו שמחים כמוצא שלל רב לתקן מבטאם ולשונם, ובפרט בתורה ובתפלה, ורק הזמן הבוגד הוא שעצר בעדם. וא"כ לע"ע שתלי"ת (=וואם. כן לעת עתה שתהלה לאל יתברך) פה אה"ק (=ארץ הקודש) עלו וכאו בה בפו"י (=בעזרת פודה ומציל ישראל) רבים מבני עמנו, מכל קצות הארץ שהיו פזורים בין העמים, ויכולים לעמוד על כור המבחן איזה לשון צח יותר ומיושר עפ"י תורת הלשון והדקדוק, לא די דאין להזניחם אלא דמצוה גדולה איכא בפרט בתורה ובתפילה שלא ידברו בלשון עלגים...²⁷

כל הקורא את דבריו רואה בעליל, שהר"ע הדאיה ראה בשיבת העם לארצו תחייה לאומית במובן הרוחני והחברתי. במובן הרוחני — העם ישוב לנכסיו הרוחניים האמיתיים, לרבות המבטא המדויק; ובמובן החברתי — איחוד העם. הוא תמה על דברי הרב קוק שלפיהם יאולצו בני העדות לתת רק לחזנים בני עדתם להתפלל, ואף ראה עניין זה בשלילה, הן בשל העובדה שיש לבחור את החזן הטוב ביותר ללא הבדל עדה, והן בשל העובדה שהדבר פוגע באחדות העם. הר"ע הדאיה, למרות היותו ספרדי שמבטאו המסורתי התפשט בעם, ולמרות שהוא באופן אישי סבר שהמבטא הספרדי מדויק יותר מהמבטא האשכנזי, הוא צידד בבחינה ובדיקה של המבטאים, ובחירת המדויק ביותר, או צירוף החלקים המדויקים, שיש בכל מבטא מסורתי.

איך שיהיה לכל הדברות והאמירות, הגם שאין א' מהביטויים נקי ובר מכל שגיאה עכ"פ ודאי דמהיות טוב שיתאחדו כל העדות בשפה אחת ודברים אחדים, אחרי שיעמדו על כור המבחן, איזה שפה ולשון יותר צחה ומיושרת. או לברר מכל שפה ולשון היותר מובחר ולאחדם לאחדים בשפה אחת, אשר לאורה ילכו בכל תפוצות ישראל, ואם לא כולם, מקצתם פה א"י, ששפה הרשמית היא גם שפתינו הקדושה.³¹

איננו יודעים מה היה משיב הראי"ה קוק, שבינתיים נפטר, על טיעוניהם החזקים של הר"ש בוחבוט והר"ע הדאיה. כי גם אם נתעלם מהשאיפה לאחדות ישראל ותחיית האומה, דבר מתמיה כשלעצמו, שלא באה לידי ביטוי בפסיקתו, ונצטמצם בתחום ההלכתי הצר, דומה ששיטתו של הראי"ה קוק לא עומדת בביקורת. איך יעלה על הדעת שאדם שהגיע לחקר

31 דף ח ע"א. עיין: שו"ת ישכיל עבדי, ח"ד, אר"ח, סי' ג, אות יד. שם הודה הר"ע הדאיה, שיש ליקויים במבטא הספרדי לרבות עניין שם אדנות. הוא כתב באומץ ובייחוס: "כבר כתבנו ויכולים לעמוד על אופן של דברים לברר הביטוי היותר מובחר שבכל לשון ולשון ויאחדו אותם לאחדים ובזה יהיו כולם שפה אחת ודברים אחדים".

האמת בעניין המבטא, ימשיך לומר דברי קודש, קריאת שמע, תפילה, קריאת התורה וכו', במבטאו המסורתי המשובש, אשר לא אחת יש בו חירוף וגידוף כלפי שמים? וכל זאת מכוח הנימוק של "אל תטוש"?! קושיה זו חמורה עוד יותר, כשנתייחס לדברים שנאמרים רק בלשון הקודש כגון ברכת כוהנים וחליצה. אין פלא שבעניין זה אמר הר"ש בוחבוט, שמצווה לשנות המבטא המסורתי המשובש. התמיהה כנגד הרב קוק בנקודה זו גדולה יותר, שכן מצינו חכמי הלכה שרצו לשנות מבטא המסורתי המשובש, ויש ששינו, כדי להימנע משיבושים חמורים, ולא חששו לאיסור "אל תטוש":

א. הר"י עמדין מחכמי אשכנז במאה הי"ח, התנצל והביע בוושה על הביטוי ת' רפויה כס'.³² הרב חיים אלעזר שפירא היה מקפיד לומר בתפילת "עלינו לשבח", "לתקן" ב"תיו דגושה ולא רפה" כדי שלא יישמע "לסכן".³³

ב. הרב יוסף חיים מבגדאד ציין שיבושי לשון, שהיו קיימים אצל יהודי בגדאד: ב' רפויה כב' דגושה, תנועת שווא כתנועת צירי או סגול וכו'. והוא היה מצפה, שתחזור עטרה ליושנה.³⁴

ואמנם ביטוי קלוש לגישה זו, הנותנת עדיפות למבטא המדויק יותר מהמבטא המסורתי, אנו מוצאים בפסיקתו של הרב יחיאל ויינברג. בנימוק ש"כבר נתקבלה דעת המומחים שהברה הספרדית היא טובה בהרבה בחינות מההברה האשכנזית",³⁵ הוא התיר לבר-מצווה אשכנזי, שהתרגל למבטא הספרדי, לקרוא בתורה בקרב ציבור אשכנזי במבטא הספרדי.³⁶

התנגדות רבני אשכנז למבטא מקורי ואחד

כאמור, תמוהה שיטתו של הראי"ה קוק, והיא טעונה הסבר. נראה, שגורם חשוב, שלא בא לידי ביטוי מפורש בדבריו, עמד לנגד עיניו. הוא חשש, אולי, מפני היווצרות אוירה של שינוי מנהגי אבות ו"תיקונים" בדת. חשש זה הוא מצוי ורלוואנטי, במיוחד, בשיקוליהם של רבני אשכנז, כפי שנראה בהמשך, כי הם חשו יותר מרבני ספרד, בסכנה שהיתה לדת ישראל מהרעיונות של תנועת ההשכלה ואנשי תנועת הרפורמה באירופה. דומה שרק על-פי הסבר זה נוכל להבין, מדוע הראי"ה קוק — ואף לא אחד מרבני אשכנז — לא התייחס כלל ועיקר להצעת רבני ספרד, שכל-כך דבקו בה והתלהבו ממנה, להקים ועדת מומחים לחקר השפה העברית, שתקבע מה יהא המבטא המדויק של השפה בדורנו.³⁷

32 בהקדמתו לסידורו "בית יעקב".

33 דרכי חיים ושלום, סי' שכת.

34 שו"ת רב פעלים, ח"ב, סי' כה.

35 שו"ת שרידי אש, ח"ב, סי' ה.

36 כן יש לציין, שר' נתן אדלר, מחכמי הונגריה במאה הי"ח, שינה את נוסח התפילה האשכנזי לנוסח התפילה הספרדי, ואת מבטאו האשכנזי למבטא ספרדי. מעשהו זה העסיק הרבה מהפוסקים, שדנו בסוגיית שינוי המבטאים. אך להערכתו יש ספק אם שיקולים רציונאליים, כמו כללי דקדוק, הם שהנחו אותו במעשהו זה. נראה לי, שהנחוהו שיקולים אשר מקורם בתורת הח"ן. (הרב לויןשטיין מגרמניה, בן דורו של ר' נתן אדלר, תקף את הרפורמים ששינו מבטאם, ולכן היה צריך לומר שאין ללמוד מר"ן אדלר, שהיה מיוחד בהנהגתו. ראה: צרור החיים, ונגינות נגן, עמ' נח).

37 לדעת הרב בנציון הכהן, הסיבה לכך שרבני אשכנז היו בדעה שאין אפשרות להכריע מהו המבטא המדויק, היא אי-שליטתם בחכמת הלשון והדקדוק. עיין בספרו שפתי כהן, ירושלים, תשמ"ז, עמ' 17

כדי לאמת קיומה של גישה שמרנית כזו אצל רבני אשכנז, נעיין בתשובה שהיא יחסית מאוחרת, אך יש בה כדי להראות את אופיה השמרני של הגישה הרבנית האשכנזית, ששיטת הראי"ה קוק היא חלק בלתי נפרד ממנה. המדובר בתשובת הר"מ פיינשטיין משנת תשכ"ט. הוא נשאל אם מותר לשנות מבטא אשכנזי למבטא ספרדי, והוא השיב בפסקנות:

ודאי אין לשנות מההברה של אבותינו שהיו קורין בהברה זו אלפי שנים.³⁸

תשובה שלילית פסקנית זו אף היא תמוהה, מאחר שהר"מ פיינשטיין הודה וקבע, שבוודאי בראשית האומה, במעמד הר סיני ובתקופת הבית, היה רק מבטא אחד, כלומר שניתן להניח שריכוזי המבטאים הוא עניין של שיבושים. זאת ועוד. הר"מ פיינשטיין היה מודע בתשובתו זו לקיומם של דברים כמו חליצה, ברכת כהנים ועוד, שצריכים להיאמר רק בלשון הקודש, וכי קיים חשש שאמירת הדברים בחליצה בלשון משובשת, תיחשב כאמירה בלשון שאינה לשון הקודש ותפסול את החליצה. שהרי הר"מ פיינשטיין לא דן כקודמיו בשינוי מבטא רק באותם עניינים כמו קריית שמע ותפילה, שיכולים להיאמר גם בשפות זרות, ושצריך לדקדק בקריאתן, אלא, כאמור, הוא דן בעניינים, שהקריאה והלמידה בהם בלשון הקודש מעכבת. להלן נראה כיצד הוא התפתל והתפלפל כדי להכשיר חליצה בכל מבטא, גישה שהיא חשובה כשלעצמה כפי שנראה בהמשך. אך בשום שלב של תשובתו הוא לא נתן דעתו כיצד לפתור את הבעיה מן השורש, דהיינו, על-ידי סילוק הרבגוניות ממבטאים העדתיים בדרך של בירור המבטא האמיתי והנהגתו כמבטא יחיד.

פסקו של הר"מ פיינשטיין מיוסד על חקירה שהוא חקר: האם שאלת ריבוי המבטאים היא כמחלוקת הלכתית, שדעה א מכשירה ודעה ב פוסלת, כלומר מבטא אחד אמיתי ומבטא שני כוזב, או שמא כל המבטאים כשרים מבחינה הלכתית? הר"מ פיינשטיין הגיע למסקנה השלילית הנ"ל, כלומר שלא לשנות מבטא אשכנזי לספרדי, לפי שני צדדי החקירה.

לא מיבעיא אם נימא שהוא גם מחלוקת לדינא איך לקרות, שודאי אין לנו לשנות, דהרי לבני אשכנז אינו אמת כהברה הספרדית (=צריך להיות, כנראה, "ההברה הספרדית"), ובפרט שבני אשכנז היו הרוב בכל הדורות.³⁴

כלומר, לר"מ פיינשטיין הדבר ברור, ואינו מזיק שום חקירה, שהמבטא האשכנזי אמיתי יותר מהמבטא הספרדי. נימוק נוסף מעניין שיש בדבריו כדי לתת עדיפות למבטא האשכנזי — היות יהודי אשכנז רוב בכל הדורות, לפי דעתו. הר"מ פיינשטיין, כאמור. הגיע

קבו קמט. אולם גם לפי נימוק זה ניתן להשיב, שחכמי הספרדים הסכימו לחקור את שפת הקודש ולהכריע בדבר המבטא המדויק שלה, למרות שהרב הכהן ציין בספרו (שם, עמ' קמא), שחכמי הספרדים בדורות האחרונים לא היו בקיאים ברובם בחכמת הדקדוק. זאת ועוד, הרב הכהן בספרו שפת אמת, ירושלים, תשמ"ז (שני ספריו הנ"ל נדפסו בכרך אחד), שבו הוא מברר את המבטא האמיתי של שפת הקודש, התייחס במבוא, עמ' 28, 29, לדילמה לא קלה, והיא: עד כמה ניתן לשנות מסורת עפ"י כללי דקדוק. וייתכן מאוד שחכמי אשכנז נרתעו גם מפני דילמה זו, ולכן הם התנגדו לשינויים בדרך של מחקר. ורחיעה זו קרובה להנמקה שכתבנו, שחכמי אשכנז חששו מפני שינויים ותיקונים שעלולים להידמות לרפורמות.

38 שו"ת אגרות משה, אר"ח, ח"ג, סי' ה.

למסקנה השלילית הנ"ל, גם אם נאמר, שכל המבטאים כשרים, הואיל שיש להשתמש במבטא האמיתי יותר.

אבל אין ידוע לנו איזו היא הברה האמתית, לכן אינו רשאי לשנות מכפי שהתפללו אבותיו, כיון שלפי קבלתם הברה שלהם היא האמתית, ואיך ישנה להברה שאינה אמיתית לקבלת אבותיו.

לפי הנחה זו, שאמיתות המבטא שואבת כוחה ממסורת אבות, הרי שאין יתרון לשום מבטא, כי לכל מבטא מסורת אבות משלו. זאת ועוד. להלן נראה שהר"מ פיינשטיין היה מודע לאפשרות, שנפלו שיבושים במבטאים השונים. אם כן, דבר זה מחליש כוחה של המסורת, במיוחד שהוא היה מודע להבדלים שקיימים בין בני אשכנז בינם לבין עצמם, כפי שנראה בהמשך. הר"מ פיינשטיין סבר, שכל המבטאים כשרים, ואפילו לדברים שחובה לומר אותם רק בלשון הקודש, כגון חליצה וברכת כוהנים. ולא משום שהוא סבר, שלשפה העברית מראשיתה היו כמה מבטאים, אלא משום שאין ברירה אלא לומר שהם כשרים. אכן הנמקה מעניינת, שמצריכה עיון מדוקדק. אך תחילה נראה זאת בדבריו:

אלא אף אם נימא כדמסתבר שליכא פלוגתא לדינא ושניהם היו כשרין לדינא, דהא לכאורה מוכרחין לומר כן, דקריאת חליצה הא נקרא בלה"ק (=בלשון הקודש) דוקא... ונמצא שנצטרך ללמד את האשה לקרוא בכל ההברות דאל"כ (=דאם לא כן) נמצא שחליצות דשל הספרדים פסולות לדידן, וחליצה שלנו פסול להספרדים שלא מצינו דבר כזה, ולכן משמע ששתי ההברות כשרין, שלכן אף שהאשה אינה יודעת אלא הברה אשכנזית, או רק הברה ספרדית, כשרה החליצה.³⁴

מגמת גישתו חיובית ביותר. הוא לא העלה על דעתו לפסול חליצה ספרדית לבני אשכנז, ולא לפסול חליצה אשכנזית לבני ספרד. אולם גישתו מבחינת הגיונה ההלכתי והמשפטי טעונה בירור. האם פוסק הלכה הוא בן-חורין לשנות את ההלכה בגלל המציאות? אם נניח שהרב פיינשטיין סבר, שכל המבטאים קיימים מראשית קיום השפה, אז מובנת גישתו המכשירה את כל המבטאים. אך הואיל והיה סבור, שרק מבטא אחד היה לה לשפת הקודש, וריבוי המבטאים הוא שיבוש, כיצד יכול היה להכשיר חליצה שנאמרת בלשון משובשת?

מ"מ לא מסתבר שאבותינו כשהיו כולם יחד שהיה זה עד שגלו בחורבן ראשון היו מדברים בהברות אחרות. ומה שנחשב שתי ההברות כל אחת מהן לשון הקודש אף שרק אחת מהן היא אמתית, הוא מטעם שאם יש קהל גדול שקורין אותן האותיות והתיבות בנקודות שבלשה"ק (=שבלשון הקודש) בהברה קבועה זה ג"כ לה"ק (=גם כן לשון הקודש), אף שהוא שינוי מהברה שהן דברו ושניתנה התורה. והוא מוכרח, דהא הברות משונות במקצת איכא גם בהברה אשכנזית גופא בין מדינות שונות, כמו הברת אנשי ליטא, והברת אנשי פולין, והברת אנשי אונגארן שכולנו בני אשכנז, שאין לומר כלל שגם מתחילה היו בהברות מיוחדות, אלא שיש איזה שיבושים במקום אחד שנעשה ברוב הימים מצד אנשי המדינה בלשונם שנמשך ממילא גם על הברה של לה"ק. ומ"מ ודאי שהחליצות דכל המדינות כשרים לכולם... אלא ודאי הוא מטעם דנחשב גם הברה שאינה כפי שדברו אבותינו,

כיון שיש קהל גדול שקורין כן האותיות והתיבות בנקודות שבלה"ק, בחשיבות לה"ק שכשרים לדברים שנאמרים בלה"ק... וצריך לומר לדידהו שהוא קבלה אלא למעט אלא לשונות ממש, ולא לה"ק שבהברה אחרת. וכמו כן מסתבר שהוא גם בהברה ספרדית והבטת אנשי תימן, לא שגם אבותינו במדבר ובמקדש ראשון נתחלקו לכמה הבטות, אלא שאף שהם דברו בהברה אחת והתורה ניתנה באותה הברה אחת שדברו אבותינו ורק אותה הברה הוא לה"ק האמתי, כשרין כל ההבטות לברכת כהנים ולחליצה.³⁴

אכן הר"מ פיינשטיין סבר, שהתורה ניתנה במבטא אחד, וריבוי המבטאים הוא תוצאה של שיבושים. אבל הוא שב ואמר, שיש לומר, שכל המבטאים כשרים ואפילו לחליצה ולברכת כהנים, למרות שרק מבטא אחד אמיתי. הוא נתן לתופעה משונה זו הסבר מעניין ומבריק: התורה רואה כלשון הקודש לא רק את המבטא שניתן במעמד הר סיני, אלא כל מה שהתפתח ממנו. הר"מ פיינשטיין כנראה היה מודע לחידוש הגדול והנועז שיש בדבריו, ולכן השתדל לתת סייג לדבריו. הוא הבהיר, שכוונתו לקהל גדול, שמדבר לשון הקודש על-פי הנקודות של לשון הקודש, מתוך מחשבה³⁹ שזו לשון הקודש. במקרה כזה שינוי ההבטות אינו פוסל. אך הגדרה כזו טעונה בירור ולא כאן המקום. די שנציין, שאיבר אחד מהגדרה זו — "הנקודות", לא ברור כלל. הרי בהן יש הבדלים מהותיים בין העדות בהטעמתן. למשל, את הפסוק "הצור תמים פעלו", יקרא החסיד האשכנזי: "הציר תומים פועלו". תהיה עמדתנו כלפי הגדרתו של הר"מ פיינשטיין וכלפי היסוד ההלכתי שחידש אשר תהיה, יש לציין שהוא נתן הסבר הלכתי מעניין למצב המשונה שכל בעלי המבטאים המסורתיים שרואים במבטאם מבטא נכון, ובמבטא זולתם מוטעה, ובכל זאת חליצתו של זה כשרה לזה, וברכת כהנים של זה כשרה לזה.

אולם יש לתמוה על הר"מ פיינשטיין שהשתדל — כמובן השתדלות ברוכה כשלעצמה — להכשיר מציאות משונה, ולא מצא לנכון להצטרף לקריאה לחקור את השפה וללכד כל עדות ישראל לפלגיהן סביב מבטא שיומלץ עליו כמבטא מדויק ביותר. תמיהה זו גדולה יותר, שכן באותה תשובה הוא סבר, שאפילו התפילה שניתן לומר אותה בכל לשון, בכל זאת: "זכות גדולה שמתפללין בהלשון והברה שניתנה התורה". כיצד נגיע לזכות זו, בלי שנתאמץ לחקור ולדרוש מהו המבטא שניתנה בו התורה?⁴⁰

גישתו זו של הר"מ פיינשטיין מצטרפת לגישתו של הראי"ה קוק, והיא מאשרת את אשר אמרנו, שרבני אשכנז נקטו גישה שמרנית מאוד כלפי ההצעה לחקור את השפה העברית וללכד את העם בחייה החולין ובחייה הקודש סביב מבטא מדויק. אין מנוס ממסקנה זו, במיוחד כשמשווים את גישותיהם של הרבנים האשכנזים לגישותיהם של הרבנים הספרדים, הרב"צ עוזיאל, הר"י מאיר, הר"ש בוחבוס והר"ע הדאיה.

ניתן לסכם שלב זה של הוויכוח בעניין המבטאים המסורתיים ולומר, כי בגישתם השמרנית, הרבנים האשכנזים טפחו את המגמה לייחודיות. מגמה זו ניצחה למעשה. הרבנים הספרדים ייצגו את המגמה המעודדת נקישת יזמות לאחדות העם על-פי ההלכה. מגמה זו, אף שנכשלה למעשה, להלכה היא ניצחה, שכן טיעוניהם וקריאתם לחקר השפה

39 אפשר שהכוונה ליחס וכבוד של הערכה כאילו היתה לשון הקודש. שכן הר"מ פיינשטיין כתב "בחשיבות".

40 משנה, אבות, ב, טז, אפשר שהוא לא האמין שיש יכולת להגיע לתוצאות ברורות.

ולאחדות העם, נשארו עדיין ללא מענה, וללא פירכה כל שהיא. הוויכוח טרם נשלם, ובהמשך נעייין בשלב נוסף שהיה בעניין זה.

המבטאים שהתפשטו היום הלכה למעשה

נבדוק, כיצד נהגו, למעשה, עדות וקהילות שונות בתקופתנו, בעניין שינוי המבטא המסורתי. וכמו כן נעייין בדבריהם של כמה מן הפוסקים שהתייחסו לסוגיה זו אחרי הראי"ה קוק. אכן בפועל המצב היה כדלקמן: יהודי ספרד המשיכו להתפלל במבטא המסורתי, שכן מבטאם זכה להיקלט כשפת הדיבור של כל אזרחי ישראל בחיי החול. יהודי תימן נשמעו להוראות רבניהם ולהוראות הראי"ה קוק ושמרו על מבטאם המסורתי בבתי כנסיות שלהם. יהדות אשכנז התפלגה לשתיים: החרדים והדתיים-לאומיים. החרדים שמרו על מבטאיהם המסורתיים, והדתיים-לאומיים בדרך-כלל שינו את מבטאם למבטא הספרדי, גם לדברים שבקדושה. החרדים בדרך-כלל סמכו על הנימוקים ההלכתיים, שבוטאו בדברי הראי"ה קוק ואחרים. אך כנראה השפיעה עליהם, בעיקר, עמדתו של החזון איש כפי שנמסרה בשמו. עמדתו היתה, שאשכנזי שקרא את התורה במבטא ספרדי לא יצא ידי חובתו, כי לפי המבטא הספרדי שם ה' אדנות הוא בפתח תחת הנו"ן ובמשמעות של חול ולא של קודש.⁴¹

אולם יש מחכמי אשכנז, שהגורם המרכזי לגישתם השמרנית היה ההתנגדות העזה שגילו לכל דבר חדש, ושיש בו אופי לאומי. אנו מוצאים בדברי הר"י ווייס:

הנני בזה לעורר את כת"ה (=כבוד תורתו הקדושה) על דבר אשר איזה מתחדשים, מרעישים לשנות המבטא האשכנזי הרגילה בינינו, בקבלה מאבותינו בתפילות וכל דבר שבקדושה, למבטא הישראלי שנתחדש כעת, הלכוחה במקצת ממבטא הספרדי, ובזה באתי להביע חו"ד, שעפ"י ההלכה הברורה אסור לשנות המבטא בכל דבר שבקדושה מטעמים דלהלן...⁴²

דברים אלה הוא כתב בשנת תשי"ח בהיותו במנצ'סטר, לרב ישראל ברודי, שהיה רבה הראשי של בריטניה. בין יתר דבריו הוא העלה טענה חשובה ואמיתית בדבר טיבו של המבטא הישראלי, שהתפשט במדינת ישראל. לאחר שהביא דברי חכמים על ליקויים במבטא הספרדי, הוא כותב:

ואכן מה נענה אבתרייהו, אם כתבו כל זאת אף כנגד המבטא הספרדי המקובלת אצליהם מאבותיהם, מכ"ש (=מכל שכן) למבטא הישראלי שלקוחה רק במקצת מהמבטא שלהם, ומה צדקו בזה דברי משכיל על דבר זה, באומרו, שהמבטא העברי המודרני מאחד בתוכו את חסרונן של כל הברות, את אי הבדלה בין פתח וקמץ — ספרדים, ואת אי ביטויי האותיות הגרוניות (הבדלה בין א-ע', כ-ח' וכו') — כאשכנזים. ומאן ספין ומאן רקיע נאבד ממנו רב טוב הצפון במבטא שלנו, אשר על זה נאמר אשרנו מה טוב חלקנו.

41 כד הקמח החדש, סי' קכח, ס"ק קכג; או נדברו, ח"ג, סי' מח (א).

42 שו"ת מנחת יצחק, ח"ג, סי' ט. על חלקם של הלאומיים, ועל הגורם הלאומי בתחיית השפה העברית בארץ, ראה: מ' אלון, המשפט העברי (ירושלים, תשל"ג) ח"א, עמ' 90-91.

הר"י ווייס ציין, שדבריו אליו יפים, לו באמת היו כוונות הרוצים "חדשות" (=שינוי המבטא) לשם שמים". אולם, לדעתו, לא זו כוונת הרוצים שינוי במבטא המסורתי:

אבל כפי הנודע אין בהם לא מיניה ולא מקצתיה, ורק כוונה לאומית יש להם בזה, משום שהיא כעת שפה ומבטא המדוברת, במדינת ישראל...³⁸

לכן הוא חזק את הר"י ברודי, ופנה אליו שלא יפחד ויפרסם פסק הלכה, שאוסר את שינוי המבטא.

בשנת תשכ"ה שוב התייחס הר"י ווייס לעניין, לאחר שקיבל את תגובתו של הרב ישראל ועלץ על דבריו הנ"ל:

נהניתי מאד במה שהכה על קדקדם, של המתחדשים האלה, דכל כוונתנו בזה, אין לה רק כוונה לאומית, יען שהיא כעת שפת ומבטא המדוברת במדינת ישראל, ובעצם הענין, בודאי שאין רוח חכמים נוחה מאלה, שבחרו להחליף המבטא שקבלנו מאבותינו הקדושים.⁴³

שוב הוא הוכיח, שהיו חכמים שהסתייגו מליקויים שיש במבטא הספרדי. הוא ציין שאין ללמוד מר' נתן אדלר, ששינה את מבטא אשכנז למבטא ספרד, ואין מי שיכול מאתנו להידמות לר' נתן אדלר. לדעתו, שינוי מבטא מסורתי יש בו לעז על הראשונים. מובן שאין בדבריו אלה שום התייחסות לאחדות ישראל. והוא לא התייחס להצעה לחקור את המבטאים, ולדבר בטוב ובנכון שיש בכל מבטא. אפשר שלפי שיטתו אף זו גישה חדשנית מתקדמת ומשכילה, שלפתחה רובצת חטאת. אולם הוא לא נתן דעתו לכך, שגם אם חכמי ישראל לא יבררו המבטאים, לא זו בלבד שהשיבושים שכבר חדרו לעדות השונות יישארו, אלא שמפגשי העדות יוסיפו לשיבושים. מפגשים אלו, גם בלי יזמות "חדשניות" ו"לאומיות", פועלים את פעולתם, והם שמביאים לדיבורנו את מה שביקר ושלל, בצדק, הר"י ווייס, ליקויים מכל העדות. (מה אז יאמרו חכמי ישראל על שנמנעו מלתת ידם לבער שיבושים אלו, ולא עשו, כל אחד בנימוקיו שלו? ! יתרה מזו: יש משהו תמוה בכל העניין. העניין ה"לאומי" שממנו ירא הר"י ווייס, ישקע ביום מן הימים. אבל השפה בשיבושה תישאר, כי היא מציאות חיים. ואז יאמרו הפוסקים, על אותם שיבושים, כפי שהר"י ווייס אמר, שלאחר כמה דורות, אין חלילה לשנות "קבלת אבותינו"!)

על כל פנים, השאלה האמיתית שהתבררה בסוגיית שינוי המבטאים היא לא המעבר ממבטא אשכנז למבטא המתיימר להיות מבטא ספרד, ואשר הוא מורכב משיבושי מבטאי העדות, אלא המעבר ממבטא מסורתי כל שהוא, למבטא שהוא באופן יחסי נמצא יותר מדויק, לאחר חקירה ודרישה, ואשר יהא מורכב מאמיתות ששרדו במבטאים השונים. לשאלה אמיתית זו הגענו בזכות אלה מחכמי ספרד שהצהירו על-אתר על נכונותם לעבור ממבטאם הספרדי למבטא שיתברר וייקבע כמבטא המדויק. זאת כדי שנקיים את המצוות כתקנן, נדבר בשפת הקודש האמיתית ונאחד כל בית ישראל סביבה. משאלה אמיתית זו התעלמו חכמי אשכנז שבדקנו דבריהם עד כה, כך שכל טיעוניהם ההלכתיים והחוק-הלכתיים אין בהם תשובה לשאלה זו.

יש לציין בהקשר זה תופעה מעניינת ומתמיהה. מאות מבין בחורי עולי יהדות המזרח,

למדו בישיבות אשכנזיות חרדיות. ראשי הישיבות מעולם לא הפנו את תשומת לבם של אותם בחורים על חובתם לשמור על מסורת אבותם, למרות שלרוב אותם בחורים היו בתיאב, שהמשיכו לדבוק במסורתם. הרבה מאותם בחורים נהגו במסורת האשכנזית, זה במבטא הליטאי וזה במבטא החסידי, וכן בנוסח ובמנהגים לא להם. התעלמות זו היא תמוהה, שהרי היהדות החרדית דגלה בדבקות במסורת אבות. אם כן, מסורת אבות מחייבת בכל מקרה, יהיה מקורה אשר יהיה – אשכנזי, ספרדי, או תימן, ומדוע החשו אותם ראשי ישיבות, כשראו תלמידיהם משנים מנהגי אבותיהם? אמנם אפשר שראשי הישיבות האשכנזיות סברו, שכל בני עדות המזרח הלומדים בישיבות האשכנזיות צריכים לנהוג לפי המנהג הנוהג בישיבות. אך תמוה הדבר שלא הפנו את תשומת לבם, שבמיוחד בבית הוריהם, וכן לאחר נישואיהם, צריכים הם לנהוג כמנהג אבותיהם. ואמנם חלפו כמה שנים, עד שהחלה להיות התעוררות בקרב בני הישיבות בני עדות המזרח, לשמר מנהגי אבותיהם, כשאחד הגורמים הבולטים להתעוררות זו, הוא הר"ע יוסף, אשר בספריו, בדרשותיו ובשידוריו, נשא ברמה את הפסיקה הרב-עדתית והדגיש מנהגי ספרד ומנהגי אשכנז. תופעה משונה זו מצד רבני אשכנז חרדים, אף שעל פניה נראית שלילית באי-העקיבות שיש בה, אפשר שהיתה בה כוונה חיובית, אם נראה בכך רמז לתפישתם על אחדות ישראל. אך דבר זה יתברר בהמשך מחקרנו.

המבטא של היהדות הדתית לאומית

לעומת היהדות האשכנזית החרדית, היהדות האשכנזית הדתית-לאומית עברה בדרך-כלל למבטא ספרדי. יהדות זו פעלה למעשה בניגוד להוראתו של מי שראתה אותו כרבה, הלא הוא הראי"ה קוק. יהדות זו דגלה באחדות ישראל, ובקירוב רחוקים לדת ישראל. למוסדותיהם באו ילדים ונערים מכל העדות, וגם כאלה שלא היו חזקים די-צורכם בדת. המבטא המדובר היה המבטא הספרדי. אילו היו מגסים לדבוק במבטאים המסורתיים, היו צריכים לפתוח מוסדות חינוכיים לכל עדה, דבר שלא ייתכן למעשה. כמו כן היו נמנעים מלבוא למוסדותיהם ילדים ממשפחות הרחוקות מן המסורת. כיוצא בזה, היו נמנעים מלבוא לבתי-הכנסת אנשים שאינם חזקים בדת, אם היו נתקלים במבטא אשכנזי, שאינו כמבטא הספרדי השגור בפיהם.⁴⁴

מצבה של היהדות הדתית-לאומית היה קשה. היא פעלה בניגוד לדעת כל הפוסקים שהזכרנו אותם, ובמיוחד נגד רבה, הראי"ה קוק. גם זקניה התנגדו לשינוי המבטא, הן מבחינה הלכתית והן מחמת הקושי לעבור ממבטא למבטא. במשך הזמן התרגלו צעיריהם למבטא ספרדי, והתעוררו בעיות בבתי-הכנסת שלהם. הבעיות הופנו לרבנים הראשיים ולרבנים אחרים. נעיין עתה בתשובות אלו. תחילה נעיין בדברי הרב יצחק הרצוג, שהיה רבה הראשי של א"י אחרי הראי"ה קוק.

הר"י הרצוג נשאל בשנת תש"ו ע"י הרב רבינוביץ, שהיה אז רבה של יהדות דרום אפריקה, "אם מותר לשנות בתפלה מהברה אשכנזית להברה ספרדית". הוא השיב תשובה והתייחס לדברי הראי"ה קוק:

א. אם הראי"ה קוק צדק, שאין לשנות מבטא מסורתי, כיצד נסביר את העובדה שגדולי

44 הרב א' אורנשטיין, הדרוש והנאום, ת"א, תשכ"ז, דברים פרשת עקב, עמ' פט.

- החסידות באשכנז, שהיו ביניהם תלמידי־חכמים, עזבו נוסח אשכנז ובחרו בנוסח ספרד?
- ב. אם הראי"ה קוק צדק, ששינוי מבטא מסורתי הריהו כאיסור "קרא ולא דקדק באותיותיה", אם כך יהודי אשכנז עוברים על איסור זה יום־יום, כי אינם מבדילים בין ה' לח' ובין ת' רפויה לס' ובין א' לע'.
- ג. אם מבטא משובש אינו מבטא, הרי שאינו בגדר שפת־הקודש. אם כן, כיצד אומרים ברכת כוהנים ומקרא חליצה, והרי דברים אלה צריכים להיאמר רק בלשון הקודש?
- ד. לפיכך, באופן עקרוני לא נראה לו כהראי"ה קוק, אבל למעשה לא יעץ לרב רבינוביץ לעבור למבטא הספרדי. הוא חשש מהתגברות הרפורמה שכוח השפעתה גדול בדרום־אפריקה. כמו כן הוא חשש, שיקשה על בני־אדם ללמוד מבטא אחר, ויתקבל בסופו של דבר מבטא, שחציו ספרדי וחציו אשכנזי, שלכל הדעות אינו כרוגן.⁴⁵
- בשנת תשי"א נשאל הר"י הרצוג ע"י ד"ר מושקוביץ מבני־ברק, ממנהיגי היהדות הדתית־לאומית, אם יש פגם בתפילתם, שהם מתפללים במבטא ספרד, לרבות שם ה' באדנות. הר"י הרצוג השיב לו:
- א. מותר גם לאשכנזי לומר שם ה' במבטא ספרד, כיוון שהספרדים, אבותיהם ורבותיהם קדושי עליון, והם מבטאים הנו"ן בתנועה פתוחה.
- ב. התנגדות החת"ם סופר לשינוי, אפשר שנבעה מן החשש להשפעת הרפורמה שהיתה בהמבורג.
- ג. הר"י הרצוג הודה, שהוא בבית מדרשו לא שינה המבטא, אך הוא ציין, שלא היה גוער בש"צ אשכנזי שהתפלל אצלו במבטא ספרדי מחמת הרגלו. הוא הוסיף, שכשהיה מתפלל בחגים בביכ"נ ישרון (אשכנזים המתפללים במבטא ספרדי), היה עולה לתורה ומברך כמותם.
- לכאורה, פסיקת הר"י הרצוג מהווה מפנה. הוא כרכ אשכנזי יצא נגד הראי"ה קוק בנושא זה, ונגד מגמת שמירת הייחודיות, שאפיינה את כל פוסקי אשכנז, ונתן הכשר שחזק בדיעבד, את אלה שפעלו כדי לקדם את אחדות ישראל. אולם דומה שהשיטה ההלכתית שהציע, תמוהה. למעשה אין רואים בדבריו, שיש איסור "אל תטוש" בשינוי מבטא או נוסח תפילה (הוא הסתמך על המהרשד"ם). השיקול היחיד שחשש לו, הוא החשש מפני הרפורמה. לדעתו, אם החת"ם סופר התנגד לשינוי מבטא הרי זה מחשש הרפורמה בהמבורג. ועל כך יש לתמוה. הרי החסידים עליהם הסתמך הר"י הרצוג, שינו נוסח התפילה, ולא חששו מפני הרפורמים.
- הר"י הרצוג היה כנראה מודע לקושי זה, ולכן הוא הבחין בין הרפורמים לחסידים: הרפורמים היו הראשונים באירופה לשנות את המבטא לספרדי. ואם כי אחינו החסידים שינו הנוסח, אבל המבטא לא שינו...⁴⁶
- אבל הבחנה זו היא קלושה ובלתי מובנת:
- א. החשש להתגברות השפעת הרפורמה נובע יותר משינויים דראסטיים, שנחשבים בעיני המון כ"שבירת כלים", מאשר בתוכני השינויים. לעניות דעתנו, אם חוששים

45 שו"ת היכל יצחק, א"ח, סי' ג.

46 שם, סי' א.

להשפעה רפורמית כתוצאה משינוי מבטא, יש לחשוש להשפעה כזו גם משינוי נוסח תפילה. כי המון העם יודעים, שעד היום נחשב נוסח התפילה מקודש ביותר, וכשהם רואים שהמירוהו בנוסח אחר, באין אומר ודברים, הם מבינים שאפשר ליצור תמורות בחיי הדת. האם באמת המון העם היו מבחינים בין שינוי נוסח לשינוי מבטא, כפי שעשה זאת הר"י הרצוג? יתרה מזו. דומה שבעיני ההמון שינוי נוסח מקודש הוא חמור יותר משינוי מבטא, כיוון ששינוי נוסח נעשה מתוך יזמה ובחירה, ואילו שינוי מבטא בא מאילו מכוח ההרגל לדבר במבטא מסוים בכל תחומי חיי החולין.

ב. אם הר"י הרצוג הסתמך על גדולי תורה ששינוי נוסח התפילה, הרי ר' נתן אדלר, רבו של החת"ם סופר, שינה אף הוא את המבטא!⁴⁷

ג. הרב ראה בשינוי מבטא עניין חמור יותר משינוי נוסח, אם כן מדוע לא קיבל את גישתו של הראי"ה קוק, לפיה המהרשד"ם קבע, שאין "אל תטוש" רק בענייני פיוטים, שאין בהם נדנוד איסור, לא כן במבטא שיש בשינוי איסור גמור?

ד. הסתמכותו על המציאות היומיומית, אשר בה יהודי אשכנזי אומרים מילי דקדושה לפי מבטאם המסורתי, למרות שהם מודעים לכמה שיבושים שנפלו במבטאם, אינה ראייה. לא הרי מי שממשיך במסורתו על יתרונותיה וחסרונותיה, עד יבוא מורה צדק, כהרי מי שנוטש מסורתו ועובר למסורת אחרת על יתרונותיה וחסרונותיה ללא הצדקה. שהרי אפשר שהוא עובר למסורת משובשת, כיוון שאין בידינו כוח להוכיח, הרי שעליו להישען על מסורת אבותיו. זו לפחות היתה הנמקתו של הר"מ פיינשטיין.⁴⁸ והיא חיונית לכל מי שנמנע מלהשתמש במחקר, כדי להוכיח את המסורת הנכונה.

ה. הוא היה מודע לעובדה, שיהודי אשכנזי משבשים הגיית כמה אותיות. אך לדעתו אין זה שינוי שאינו בכלל לשון הקודש, שאם לא נאמר כן יקשה, מדוע אומרים באותם שיבושים את ברכת כהנים והחליצה, שחייבים לומר אותן רק בלשון הקודש. אלא כיוון ששיבושים אלו קרובים ללשון הקודש הם כלשון הקודש.⁴⁹ דרכו זו דומה לדרכו של הר"מ פיינשטיין, שאותה סקרנו לעיל. ולכן גם כלפיו יש לתמוה, מפני מה הוא לא נתן יד לבדיקת המבטא היותר מדויק, כדי לקיים את המצוות כתקנן, וכדי לאחד את כל בתי ישראל סביב אותו מבטא, שיתברר שהוא יותר מדויק. אילו עשה כן היה נמנע מהסברים דחוקים.

ו. הסתמכותו על החסידות תמוהה. הרי מעשה זה היה שנוי במחלוקת בין חכמי אשכנז. כלום הוכרעה מחלוקת זו? נוצרה מציאות, אך לא הוכרעה המחלוקת מבחינה עיונית הלכתית.⁵⁰ אדרבה, יש מפוסקי ימינו שלא הכיר בכשרות השינוי.⁵¹ זאת ועוד. אחד

47 המקור שבהערה 33 לעיל.

48 שו"ת אגרות משה, אור"ח, ח"ג, סי' ה.

49 המקור שבהערה 39 לעיל.

50 עיין בספרו של מ' וילנסקי, חסידים ומתנגדים (לתולדות הפולמוס שביניהם בשנים תקל"ב-תקע"ה), ירושלים תש"ל, ובייחוד ראה "זמיר עריצים וחברות צורים, תקל"ב", "כתב"ב, ג, ז; כן עיין: שו"ת שואל ומשיב, ח"ג, סי' רמז; שו"ת חת"ם סופר, אור"ח, סי' טו.

51 הר"מ פיינשטיין פסק לאברך אשכנזי בן למשפחת חסידים להתפלל בנוסח אשכנזי המקורי, ולא בנוסח האר"י שאבותיו נהגו בו, הואיל ואילו ששינוי לא ברור על מה סמכו, ואותו אברך, לדעת הר"מ פיינשטיין, למעשה הוא חוזר למורשת אשכנזי האמיתית. ראה: שו"ת אגרות משה, אור"ח, ב, סי' כד.

מחכמי החסידים הסביר, מדוע החסידים מתפללים בנוסח האר"י: "שכל המתפללין בנוסח זה קיימו וקבלו עליהם לברוח מצ"ט שערי היתר, כדי שלא יפגעו בשער אחד ממאה של איסור ח"ו".⁵² כנראה כוונתו לשיטת המקובלים, שיש שנימ"ע שער בשמים, וכל שבט יש לו תפילה ושער בשמים, ונוסח האר"י שווה לכולם. אפשר שהחסידים חששו שאינם יודעים שורש נשמתם, ולכן העדיפו שער הכולל של האר"י.⁵³ אולם דא עקא, המציאות הוכיחה, שהחסידות על חצרותיה השונות שינתה בנוסח התפילה, כך שבתוך מסגרת החסידות יש נוסחים שונים, ולא תמיד הנוסח הוא רק של האר"י — הרבה פעמים הוא תערובת מנוסחים שונים.⁵⁴ כיצד אפוא אפשר להסתמך עליהם בעניין זה?

ז. ההכרה בשינוי וההסתמכות שעל המשנים מוזהר, כשהיא נעשית ע"י חכם אשכנזי. שהרי מצאנו, שחכמי אשכנזי הקפידו ביותר לא לשנות מנהגים, ואפילו שינוי הפיוטים שנאמרים בתפילה, עד כדי כך שהם מייחסים עונש שמימי, כלומר מיתה, למי שעושה כן.⁵⁵ כיצד, אם כן, לאחר שגורם כלשהו שינה מנהג שלא כהלכה, יהווה אותו שינוי ביסוס הלכתי למתן הכשר לשינוי מנהגים?

ח. אמנם מצאנו בתלמוד, שאפשר להסתכל על המנהג הנפוץ כדי לקבוע מה ההלכה.⁵⁶ אך בכל אותם מקרים ההנחה היא, שהיתה מחלוקת בין חכמי ההלכה, והיתה גם הכרעה, אלא שהיא נשכחה. במקרה זה אומרים: "פוק חזי מאי עמא דבר", כיוון שהחיים המעשיים של יהדות קודש הם בבואה לחיים על פי ההלכה. ר' יצחק מוינא, מחכמי הראשונים של יהדות אשכנזי הסתמך על רבו הראב"ה בדין מדיני טבילת נשים, שהסתמך על מנהגן: "אם אינן נביאות, בני נביאות הן, שגדלו בין חכמי תורה ואי אפשר שלא שאלו מהן".⁵⁷ גם הרא"ש בפרשו את הכלל, כל מקום שההלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג, נימק כך: "דיש לתלות שנראה לגדולים שהנהיגו במנהג שהלכה כן, אבל במקום רפיון בהלכה אין לך לילך אחר המנהג כנגד ההלכה".⁵⁸

52 הרב משה טייטלבוים, שו"ת השיב משה, סי' ז.

53 זו הסברתו של הרב חיים מצאנו. לדעתו, קדמוני אשכנזי ידעו שורש נשמתם, לא כן האחרונים. ראה: שו"ת דברי חיים, ח"א, סי' ח.

54 עיין מאמרו של מאיר מדן, "תפילת החסידים", מחניים, מו, עמ' 92-97.

55 ספר חסידים (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ג), סימנים קיד, תרו; דרשות מהרי"ל, דף מז ע"ב.

56 במקורות מסוימים מצאנו: "פוק חזי מאי עמא דבר" (ברכות מה ע"א; עירובין יד ע"ב; פסחים נד ע"א; מנחות לה ע"ב), ובמקורות אחרים: "כל הלכה שהיא רופפת בבית דין, ואין אתה יודע מה טיבה, צא וראה היאך הצבור נוהג ונהוג" (ירושלמי, פאה פ"ז ה"ה, מעשר שני פ"ה ה"ב; יבמות פ"ז ה"ג).

57 אור זרוע, ח"א, סוף סי' שסב. הראב"ה השתמש בלשונו על דרך לשון המקורות: "אם אין הן נביאים, בני נביאים הן" (תוספתא, פסחים פ"ד ה"ב; ירושלמי, פסחים פ"ו ה"א; בבלי, פסחים סו ע"א). דברים אלה אמר הלל לחכמים, כשנשאל מה עושים בסכנים, כשחל ערב פסח בשבת. בדברים אלה הוא רצה לומר שיש לסמוך על מנהג העם, הואיל ומנהגם מבטא את ההלכה העתיקה. הראב"ה הסביר את הביטויים "נביאים" או "בני נביאים" או הביטוי הנמצא בתוספתא "רוח הקודש עליהן", שכוונתם לומר — גדלים במחיצת חכמים ועושים כל מעשיהם עפ"י חכמים.

58 שו"ת הרא"ש, כלל נה, סי' י.

לאור המקורות שהבאנו, לא מובנת גישת הר"י הרצוג שהסתכל במציאות, והכריע את ההלכה על פיה. לא היה אפשר להסתכל על מעשי החסידים ולהכריע את ההלכה על פיהם, כיוון שזה לא בגדר הלכה רופפת "והמנהג פשוט", אלא המנהג שנוי במחלוקת, כיוון שההלכה רופפת. יתרה מזו. לא היה לו להסתכל במציאות הישראלית ולהכריע ההלכה, כיוון שאין להניח שאלו ששינו מבטאם פעלו על-פי הוראת חכם בזמן מן הזמנים. נהפוך הוא. הרבנים שראינו דבריהם עדי הר"י הרצוג, כולם אסרו לשנות המבטא (ורק הרב"צ עוזיאל קבע, שמי שכבר התרגל למבטא אחר אינו בגדר "אל תטוש"). גם הר"י הרצוג עצמו בבית מדרשו לא שינה המבטא. התפשטות המבטא השגור בפינו באה גם בגין גורמים (משכילים), שאין מעשיהם על-פי ההלכה. היאך אפוא נקבל את השינוי כדבר המותר ללא חקירה ודרישה כל צורכה?

הארכנו בניתוח דברי הר"י הרצוג, הואיל והוא, כאמור, הרב האשכנזי הראשון, שנתן הכשר לזרם הדתי-לאומי אשר חרד לאחדות ישראל ועבר מהמבטא האשכנזי למבטא הספרדי. ציפינו למצוא אצלו שיטה הלכתית מבוססת, שתתמוך במגמת האחדות, אך לא מצאנו שיטה כזו. השיטה שציפינו למצוא היתה, שיש לחקור מהו המבטא המדויק של לשון הקודש ועל-פיו יש לנהוג לכתחילה. כל מי שיעבור ממבטאו המסורתי למבטא שייקבע כמבטא המדויק, אינו נוטש מנהג אבותיו אלא משפר אותם, כי בכך הוא מסלק שיבושים שהשתרשו. ילדי ישראל ללא הבדל עדה, יוכלו להתחנך על-פי המבטא האמיתי של לשון הקודש, ולא ייאלצו להתחנך בחדרים של עדות ופלגי עדות. במקרה זה אין חשש לרפורמה, מאחר שהר"י הרצוג בלמדו זכות על החסידים אמר, שהכל תלוי בכוונת הלב, וכוונתם היתה לשם שמים,⁵⁹ אף אנו כוונתנו לשם שמים. זאת ועוד. המבטא האמיתי יכלול את כל האמיתות שיש בכל המבטאים, והוא בהכרח יהא שונה מהמבטא המדובר, שגם החילונים משתמשים בו, ואשר יש בו שיבושי העדות כולן. את כל זאת מצאנו בדבריו. למעשה הוא נתן הכשר לעניין, שכבר נעשה והפך לעובדה, ואף טרח לציין, שהוא עצמו לא נהג כן לכתחילה. כך יצא שהדוגלים באחדות ועשו למענה, נראים כסומכים על "יהדות של בדיעבד", ולא זו בלבד אלא שעברו למבטא שיש בו שיבושי כל העדות. נבדוק עתה את גישתו של הרב איסר יהודה אונטרמן.

הר"א אונטרמן היה רבה הראשי של מדינת ישראל אחרי הר"י הרצוג. הוא הלך בעקבות הר"י הרצוג והרחיק לכת ממנו. הוא נשאל אם מותר לעבור בקריאת התורה מהברה אשכנזית להברה ספרדית. הר"א אונטרמן קבע, ש"אין בידינו לנהוג בפועל הוראה של שינוי מנהגים", אך הוא ציין שהמציאות נשתנתה:

בינתיים נתווספו אלפים אחרים, שלא שמעו הברה אחת אלא ספרדית כמו כן גדלו מאז שני דורות שחונכו רק על פי ההברה הספרדית... צבור זה מעורב בכל בית כנסת, ואיך זה אפשר לשלול מהם את הזכות לקרוא בהברה שגודלו וחונכו בה?⁶⁰

59 שו"ת היכל יצחק, אור"ח, סי' ג.

60 תשובת הר"א אונטרמן הובאה בספר כתר אפרים, סי' כג, להרב כהרצל טכורש, שהיה חבר הרבנות הראשית לישראל. הר"כ טכורש הפנה את השאלה לר"א אונטרמן. הוא ציין, שיש חתני בר-מצווה שקוראים בתורה במבטא הספרדים שבו הורגלו, וחלק מן הציבור התמרמר על שאינו מבין מבטא זה. הוא ציין בשאלתו את עמדתו המחמירה של הראי"ה קוק ואת גישותיהם המתפשרות של הר"י ויינברג והר"י הענקין.

הרב אונטרמן סבר, שיותר קל למדבר בהברה אשכנזית להבין הברה ספרדית, כי היא ההברה המדוברת בכל מקום ובכל זמן, מאשר מי שמדבר הברה ספרדית, שקשה לו להבין הברה אשכנזית. הוא הוסיף סייג:

אכן אם ידרשו לקבוע תקנה לקרוא תמיד (ההדגשה במקור) בהברה הספרדית לבד, אין לשמוע להם, כי גדול כח המסורת (ההדגשה במקור) שהורגלו לזה במשך הדורות שאפילו אם המיעוט דורש לבלי לשנות, שומעים להם.

יוצא שהר"א אונטרמן הכיר בעקרון, שאין לשנות מנהגים. הוא הכיר ביתרון המסורת עד כדי כך, שאם מיעוט בא בשם המסורת, שומעים למיעוט. אך הר"א אונטרמן גם הכיר במציאות שנתהוותה ופסק על-פיה, שהרי אי-אפשר להתעלם ממנה. הר"א אונטרמן התפלמס עם הרב יוסף צבי הלוי והרב משולם ראט, שהסתמכו על דברי ההסתייגות של הרב בחיי הספרדי, מן המבטא הספרדי, ואשר על-פיו קבעו, שאשכנזי לא יצא ידי חובה במבטא ספרדי. לדעתו, אין אפשרות להכריע מי מדייק במבטא. ואף-על-פי שהרוב מתפללים במבטא ספרדי, אין לכפות על מי שמתפלל בהברה מסוימת לשנות מבטאו, גם אם רוב הציבור נוהג אחרת. אבל הש"ץ צריך להתפלל לפי מנהג הרוב. הוא סיים:

אין ספק, כי בסופו של דבר תשלוט ההברה הספרדית בכל מקום, וכשיגדלו הנערים הלומדים בבתי ספר שלנו, ומספרם רב ב"ה (כן ירבו) תתקבל הברה זו על כל המקומות בהחלט. לעת עתה צריכים לבלי הקפיד ודרך זו תוביל לשלום ולאחדות באומה.⁵⁷

הר"א אונטרמן, יותר מהר"י הרצוג, אכן נתן הכשר למעשה של הזרם הדתי-לאומי רק בדיעבד. כי הוא הצהיר, שאסור לשנות מנהגים וגדול כוחה של מסורת. אולם יש בדבריו חידוש. הוא התייחס לאחדות ישראל, אלא שגישתו בעניין זה משונה. הוא אינו שותף לקריאה ללכד את העם סביב מבטא מדויק, ואין לה זכר בדבריו. הוא סמך בעניין זה על מה שיתפתח במשך הזמן. גישתו בעניין האחדות היא כלשון המון העם "לתת לזמן לעשות את שלו". הרי בלאו הכי יש מציאות דינאמית, והמבטא הספרדי הולך ומתפשט. הוא יקיף בעתיד את כולם, ואז יבוא שלום על ישראל. עם ישראל יהיה מאוחד מסביב למבטא, שהתפשט באקראי, אולי גם בניגוד להלכה, ואשר יש בו משיבושי כל העדות. אכן עמדה זו תמוהה.

גם התחזית שלו ספק אם נתקיימה, או אם תתקיים. עניינו ראות ולא זר, שהדור הצעיר אף ששגור בפיו המבטא הספרדי, הרי בבתי-כנסת הוא מתפלל במבטאו המסורתי. כך עושים יהודי תימן. כך עושים יהודי אשכנז החרדים. כך עושים יהודי ספרד המתפללים במבטא הספרדי המקורי. בימינו גם יהודי אשכנז מהחוגים הדתיים-לאומיים לא כולם דבקים במבטא הספרדי (ורבים מהם נזהרים לפחות בביטוי שם ה').

נזקק לעניין זה גם הרב צבי פרידמן, מבני-ברק. מדבריו נראה, שמגמתו לסייע בסילוק המחיצות העדתיות בכל הקשור לנוסח התפילה והמבטא. הוא הציג שיטה הלכתית, אשר לפיה, אף שהבדלי המבטאים יסודם משיבושים, אפשר לצאת ידי חובה בכל מבטא, בבחינת דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד. חרף גישה מקילה זו, הוא לא ראה צורך להזכיר או להצטרף לקריאה לברר מהו המבטא המדויק ולאמצו לכל בני העדות. מדבריו אנו

למדים, שאכן בימי החת"ם סופר היו רגישים ביותר לשינויים, בשל העובדה שהפרורים ניסו להידמות לגויים ובין היתר שינו מבטאם.⁶¹

אכן ראינו, שרבני אשכנז לא יזמו דבר לעיבודה ולטיפוחה של מגמת האחדות. לכל היותר נמצאו ביניהם כאלה, שנתנו הכשר לאותם שפעלו בשם האחדות, אבל בדרך לא מבוססת, ולא מתוך הכרה שמדובר בתחייה רוחנית לאומית. במשך הזמן כנראה חל שינוי גם בעמדת רבני ספרד. על שינוי מעין זה נראה בדברי הר"ע יוסף.

הר"ע יוסף נשאל על אשכנזי שחונך אצל הספרדים והורגל למבטאם, ולאחר זמן ברצונו לחזור למבטא האשכנזי. עוד נשאל הרב על ציבור אשכנזי שהתפלל במבטא ספרד, והיו שעזרו בגלל ביטוי שם ה'. גם הם רצו לחזור למבטא האשכנזי. הרב השיב: א. לא נכון שמבטא אשכנזי עדיף ממבטא ספרד. נהפוך הוא. ר' נתן אדלר ובעל ההפלאה, שהיו אשכנזים, התפללו במבטא ספרד.

ב. הר"ע הדאיה והר"ש בוחבוט דחו דברי הראי"ה קוק והוכיחו, שמבטא ספרד יותר מדויק. וכיוון שכבר רוב הקהל הורגל במבטא ספרד, הציעו הרבנים שהוא יהיה המבטא האחד לכלם.

ג. הוא התפלמס עם הר"י ווייס ורבנים אחרים,⁶² שאסרו על אשכנזים לשנות למבטא ספרד. הואיל ולדעתו הם מודים בהנמקה של תורת הסוד, אשר לפיה לכל מבטא של כל עדה שער בשמים, הרי לפי אותה הנמקה המבטא הספרדי הוא שער הכולל, שהרי האר"י התפלל בו חוץ מימים הנוראים.

ד. הוא הסתייע בפוסקים אשכנזים, שהתירו לאשכנזים שכבר הורגלו במבטא ספרדי, וציין את דברי הר"א אונטרמן שאמר, שהמבטא הספרדי יהיה המבטא השליט בפי כול.

ה. לפיכך אשכנזי שחונך במבטא ספרד — ימשיך בכך. ציבור אשכנזי שהורגל למבטא הספרדי, ימשיך בכך (ובלבד שלא לגרום מחלוקת), במיוחד הנוער שרגיל היום למבטא הספרדי, ויש להזהר לא להרחיקו מבית הכנסת.⁶³

אכן הר"ע יוסף גילה גישה שונה מזו של הרבנים הספרדים שקדמו לו. הוא התפלמס להוכיח יתרונו של המבטא הספרדי על המבטא האשכנזי, והעלים עינו מיתרונות המבטא התימני. די לו במה שלדעתו יש יתרון למבטא הספרדי על המבטא האשכנזי, כדי להשיב לאשכנזים שהורגלו במבטא הספרדי כי עליהם להמשיך במבטא זה. לא מוצאים אצלו

61 שו"ת נצר מטעי, סי' א. גם הרב יהודה זרחיה הלוי סגל נקט עמדה גמישה בעניין שינוי המבטאים, אך הוא הלך בדרך של פשרה. לכתחילה הוא חש לפסיקת הראי"ה קוק ור"י הלוי, ובדיעבד — לגישותיהם המקבילות של ר"י הרצוג והר"א אונטרמן. עיין מאמרו המקיף "ביטורים בגדרי מנהגי העדות השונות", התורה והמדינה, יא-ג (תש"ך-תשכ"ב), עמ' שפז-שצט. נטייה מעט להקל, הסתמנה בדברי הרב אליעזר ולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, ח"ז, סי' כח, אות ב. לעומת זאת, הרב צבי פסח פרנק אסר להשתמש במבטא הספרדי בגלל שם ה' — שו"ת הר צבי, או"ח, א, סי' ד. עמדה זוהי נקט הרב משולם ראטה, שו"ת קול מבשר, ח"ב, סי' יב.

62 כאן המקום לציין שהר"ע יוסף דחה את המובא בספר לקט הקמח (סי' קכח, אות קכג) בשם החזון איש, שבבית כנסת שמתפללים במבטא אשכנזי לא יוצאים ידי חובת קריאת התורה במבטא ספרדי. והר"ע יוסף כתב על כך: "לאו מר בר רבינא חתים עליה". כלומר שאין איסור לשמועה זו, מהחזון"א עצמו. עי"ש עמ' לח. ובכלל, כשיטת החזון"א בעניינים אלו הובאו ע"י הפוסקים רק שמועות, ולא דברים מכתביו.

63 שו"ת יביע אומר, ח"ו, או"ח, סי' יא.

מה שמצאנו לחכמי-ספרד — חזון אחדות האומה על בסיס קניינים רוחניים אמיתיים. גם הוא כחכמי אשכנז התעלם מן הקריאה לחקור את השפה העברית הקדושה. לדידו יש מנהג, יש מציאות נוהגת, ויש לקבוע את ההלכה על-פיה. הסתמכותו על ר' נתן אדלר ובעל ההפלאה תמוהה. האם חכמים אלו חקרו ודרשו את כל המבטאים והנוסחים? ! הרי אלה, חיבתם לתורת הח"ן וחיבתם העמוקה לתורת האר"י הביאתם לנהוג כפי שנהגו, ורק לעצמם, לא כהוראה לאחרים. עובדה היא, שהחת"ס סופר תלמידים אמר, ששיחק המזל לנוסח ספרד שהאר"י ביאר צפונותיו, וציפה שיקום חכם כמו האר"י ויפנע צפונות נוסח אשכנז.⁶⁴ זאת ועוד. כלום ראה האר"י את נוסח יהודי תימן ושמע מבטא תימן, כדי לומר שרק נוסחו ומבטאו הוא השער הכולל?⁶⁵

אולם אפשר שהר"ע יוסף אף הוא דוגל במגמת האחדות. אלא שלדעתו זו תושג לא מכוח תקנות או חקירות ודרישות, אלא מכוח המנהג, כיוון שמנהג ספרד הוא מנהג א"י. וכיוון שמבטא ספרד התפשט בכל בית ישראל בחיי החולין, ויש מיהודי אשכנז שמשתמשים במבטא ספרד גם לדברי קודש, ומבטא ספרד נהנה מהעדפה ע"י המקובלים, לפיכך מבטא ספרד, למרות השיבושים שיש בו, יהיה המאחד את כל בית ישראל. נראה שעל רקע זה מובנת גישתם של ראשי הישיבות האשכנזיות. הם אמנם דוגלים בעקיבות ובתוקף לשימור הייחודיות, אך אין משתמע מכך, שהם חסרו התייחסות כלשהי לאחדות. לדעתם, זו תבוא מכוח המציאות. העדה שתהיה דומיננטית, מסורתה תאחד את בית ישראל. וכיוון שעם קום המדינה הישיבות האשכנזיות היו הכוח הדומיננטי בעולם התורה, לא ראו רבניהן שום פסול, אם נערים מיהודי המזרח מתחנכים בישיבות האשכנזיות ונוהגים כאשכנזים, כל עוד הם מתחנכים ליראת שמים והופכים להיות גדולים בתורה.

סיכום

המבטא הקרוב למבטא הספרדי התפשט בחיי החולין בקרב כל אזרחי מדינת ישראל, דתיים ושאינם דתיים. התעוררה הבעיה אם לאמצו גם לדברים שבקדושה, וכל בית ישראל יתלכד סביבו. כל הרבנים האשכנזים התנגדו לכתחילה לצעד כזה: בתקיפות יתר, בתקיפות, ויש שהסתפקו אף בפחות מזה. כולם הודו שריבוי המבטאים נבע משיבושי לשון, שהם תוצאה של הגלויות. כולם היו מודעים לבעיות ההלכתיות הקשות, שקיימות בגין ריבוי המבטאים והשיבושים שבהם. אך הפוסקים האשכנזים העדיפו להמשיך ולהחזיק במבטאים המסורתיים, ולתת פתרונות הלכתיים לכל בעיה שהתעוררה, גם אם אותם פתרונות היו דחוקים. הרבנים הספרדים (הר"י מאיר, הרכ"צ עוזיאל, הר"ש בוחבוט והר"ע הדאיה) ראו בתקופה זו של שיבת העם לארצו, על כל עדותיו ופלגי עדותיו, שעת כושר לתחיית השפה העברית ולאחדות האומה, סביב שפת קודש מדויקת. הם הציעו, שגוף מלומדים יחקור את השפה ויציע את המבטא הכי מדויק, בין אם יהיה אחד, ובין אם יהיה מורכב מאמיתות ששרדו במבטאים השונים. מבטא מדויק זה יהא המבטא השולט בכל בית ישראל בחיי החולין ובחיי הקודש. לדעתם, אין מניעה הלכתית מלעשות כן. להיפך, מצווה גדולה יש בדבר.

64 שו"ת חת"ס סופר, או"ח, סי' טו.

65 שם, סי' טז, חת"ס סופר תקף שם את הגישה הקבלית, שהנוסחה הספרדית של האר"י היא שער הכולל לכל בית ישראל. עיין דברי תשובה לחת"ס, שו"ת דברי חיים, סי' ח.

כל הפוסקים האשכנזים התעלמו מהצעת הרבנים הספרדים. אפשר שראו בה גישה "חדשנית" ו"לאומית", ולכן כאמור התעלמו ממנה. למעשה, כל עדה ופלגיה המשיכו לדבוק במבטאיהם המסורתיים על אף השיבושים שיש בהם. לבד מהזרם האשכנזי הדתי-לאומי, אשר למען אחדות ישראל עבר למבטא הספרדי שהתפשט, ואשר יש בו משיבושי כל העדות. גישתם זו היתה בניגוד לכל הפוסקים האשכנזים, אך לאחר מעשה, הם זכו לקבלת הכשר בדיעבד מהר"י הרצוג, הר"א אונטרמן, הר"צ פרידמן והר"י סגל. בלעדי צעדס הנועז של בעלי הזרם הדתי הלאומי-האשכנזי היינו נאלצים לפתוח מוסדות חינוכיים-דתיים לכל עדה לפי מסורתה כבר מהגיל הרך. כפי שזה קורה בימים האחרונים, עם התגברותה של תנועת החוזרים בתשובה, ואשר היא באה לידי ביטוי בחזרה למסורת אבות, ובייסוד מוסדות תורה מהגיל הרך לכל עדה כפי מסורתה. החשש לסכנת פילוג כזו לא באה לידי ביטוי בדברי רבני אשכנז. אפשר שאם כך היו רואים את הדברים, היו בכל זאת בודקים את הצעת רבני ספרד, ללכד את העם כולו סביב מבטא מדויק. השיטה המקובלת היום אצל כל חכמי דורנו לרבנות רבני ספרד (הר"ע יוסף) היא לשמור על הייחודיות שיש במבטאים המסורתיים, והאחדות מופקדת בידי "הזמן", "הזמן יעשה את שלו". במשך הזמן הולך ונוצר מנהג. גם אם הוא משובש הוא יהיה המחייב כמנהג ישראל, שהוא כמו דין.

תמוה הדבר, שחכמי ההלכה כאילו מודים, שאין להם יכולת להתערב בתהליך המיזוג והאחדות, כדי שיהיה הולם את ההלכה, וכל מה שהם יכולים לעשות הוא לתת הכשר למציאות שמתהווה מאליה, גם אם היא מלווה וכרוכה בשיבושים ופגמים הלכתיים. אולם יש לציין, שגם נימוקם של חכמי דורנו ש"הזמן יעשה את שלו" אינה בהכרח מקדמת את עניין האחדות. קיימת חשדנות, שמא כל צד מנסה לגרום שמבטאו יהיה המבטא הנפוץ, ולכן נשמע מפעם לפעם קול המעודדים בדבר שימור הייחודיות. כזכור, בהלכה יש שתי מגמות — שמירת הייחודיות וחתיירה לאחדות. פעמים שמגמה אחת עדיפה מרעותה, ויש שנמצא איזון בין המגמות. האתגר הגדול, שעומד לפני פוסקי ההלכה, הוא: יש לדעת אימתי יגיע הזמן לתת עדיפות למגמת האחדות, שהיא לכל הדעות בעלת זכות-בכורה. הקול של רבני ספרד, שקרא בעוז ובהגיון לאחדות ישראל סביב המבטא המדויק, נדם לפי שעה. עתה נשמע קול מעומעם של רבנים, שנותנים הכשר בדיעבד לאלה שפועלים למען אחדות ישראל. ראוי לזכור, שיש בד"כ לדור הצעיר זיקה עמוקה לאמת. קול האחדות כפי שהוא נשמע היום, הוא מגומגם. לעומתו, קול הייחודיות נשמע ברור ומבוסס מבחינה הלכתית. קול זה ישכנע את הדור הצעיר, ואל נתפלא אם במשך הזמן תתגבר מגמת הייחודיות גם בקרב צעירי הזרם הדתי-לאומי. אפשר שאז יראו פוסקי ימינו את סכנת הפילוג והפירוד בצורה מוחשית יותר. כאמור, כבר היום ניתן לראות תופעה זו בקרב העולם החרדי. נפתחים "חדרים" לספרדים, לתימנים וכן ישיבות קטנות וישיבות גדולות. שעריהם של המוסדות האשכנזיים הולכים וננעלים מפני חדירה המונית של ילדי המזרח. תופעה זו מתרחשת, למרבה האירוניה, אף שמדובר בדור השלישי שנולד בארץ, אשר במקרים רבים הוא צאצא לגישואין בין-עדתיים. אפשר שריבוי המבוכה והתסכול, הוא שביא את חכמי דורנו ללכד את בית ישראל סביב פסיקה הלכתית לא עדתית; ולדיונו כאן, מבטא מדויק של שפת-הקודש — ואין להמתין בעניין זה עד לבוא משיח צדקנו, כדברי הראי"ה קוק.